

Що необхідно зробити для підтримки вчителів, які прагнуть до розповсюдження демократичної культури, освіти з прав людини, активного громадянства через участь і у житті суспільства? Дослідження показали, що у всіх державах-членах Ради Європи вчителям необхідно набувати нових кваліфікацій для того, щоб відповідати вимогам сьогодення і вивчити, як можна викладати через поєднання підходів. У даному виданні описані ідеї та інструкції для вчителів і тренерів з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, і наводяться конкретні приклади їх практичного застосування. Посібник є результатом колективної роботи експертів з багатьох країн-членів Ради Європи.

www.coe.int

До складу Ради Європи входять 47 держав-членів, які віртуально охоплюють весь Європейський континент. Організація прагне розвивати спільні демократичні та законодавчі принципи, засновані на Європейській конвенції з прав людини та інших відповідних документах з захисту особистості. З часів свого заснування у 1949 році, одразу після закінчення другої світової війни, Рада Європи символізує примирення.

2005
European Year
of Citizenship
through Education

<http://book.coe.int>
Видавництво Ради Європи

Посібник для підготовки вчителів з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини

Видання Ради Європи

Посібник для підготовки вчителів з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА

**Посібник для підготовки вчителів
з питань
освіти для демократичного громадянства
та освіти з прав людини
(вдосконалена версія – вересень 2007)**

Автори :

**Рольф Голлоб
Едвард Хаддлестон
Петер Крапф
Марія-Хелена Салема
Ведрана Спажич-Вркаш**

За редакцією Едварда Хаддлестона

УДК 371.017:321.7

ББК 74.266.0

О-72

*Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
Комісією з філософсько-світоглядних дисциплін Науково-методичної ради
з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти
Міністерства освіти і науки України № 1.4/18-Г-473 від 3 грудня 2009 р.)*

Автори : Рольф Голлоб, Едвард Хаддлестон, Петер Крапф, Марія-Хелена Салема, Ведрана Спажич-Вркаш.

Переклад з англійської та адаптація : Л. М. Ващенко, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри управління освітою Національної академії державного управління при Президентіві України.

Загальна редакція : Е. Хаддлестон.

Загальна редакція української версії : Н. Г. Протасова, доктор педагогічних наук, професор.

Освіта для демократичного громадянства : посіб. для підготов. вчителів з питань освіти для демократ. громадянства та освіти з прав людини (вдосконалена версія – вересень 2007) / [Р. Голлоб, Е. Хаддлестон, П. Крапф та ін.] ; пер. з англ. та адапт. Л. М. Ващенко ; за ред. Е. Хаддлестона ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. - К. : НАДУ, 2009. - 92 с. - (Навчання і життя в демократії).

ISBN 978-966-619-275-5

Висловлені в цьому посібнику думки є суто авторськими і не обов'язково відображають офіційну політику Керівного комітету з питань освіти (CD-ED) Ради Європи або Секретаріату.

Цей переклад публікується за погодженням з Радою Європи та є особистою відповідальністю автора.

Всі права застережені. Жодна частина цієї публікації не може бути перекладена, відтворена або передана в будь-якому вигляді або за допомогою будь-якого засобу – електронного (CD-Rom, Інтернет і т. ін.) або механічного, включаючи ксерокопіювання, запис, будь-яке зберігання інформації або пошукову систему, без попередньої письмової згоди видавничого підрозділу Директорату комунікацій та досліджень Ради Європи та Національної академії державного управління при Президентіві України.

(F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int)

Відповідальні за випуск : Н. Г. Протасова, В. В. Полтораєв.

Видано за рахунок коштів міжнародної технічної допомоги. Продаж заборонено

Видання підготовлено в рамках спільного українсько-швейцарського проекту “Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні”

Координація випуску, адаптація та редагування української версії здійснені Національною академією державного управління при Президентіві України (<http://www.academy.gov.ua>)

Фінансування української версії: Цюрихський педагогічний університет (ЦПУ), Інститут міжнародних освітніх проєктів (www.phzh.ch/ipe)

International Projects in Education
www.phzh.ch/ipe

УДК 371.017:321.7

ББК 74.266.0

ISBN 978-966-619-275-5

- © Рада Європи, 2009
- © Національна академія державного управління при Президентіві України, 2009
- © Спільний українсько-швейцарський проєкт “Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні”, 2009
- © Голлоб Р., Хаддлестон Е., Крапф П., Салема М.-Х., Спажич-Вркаш В., 2009
- © Видавництво “Гопак”, 2009

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
1. АКТУАЛЬНІСТЬ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА	7
1.1. Сучасні загрози для традиційної моделі навчання демократії.....	7
1.2. Новий тип демократичного суспільства та нові форми освіти.....	8
1.3. Освіта для демократичного громадянства в загальноєвропейському контексті.....	8
1.4. Вимоги до розроблення ефективної системи підготовки вчителів	10
1.5. Чинники впливу на процеси впровадження програм підготовки вчителів.....	12
2. СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕСУРСИ	17
2.1. Розроблення політики.....	17
2.2. Впровадження політики.....	17
2.3. Базова підготовка	18
2.4. Поточна підготовка.....	19
3. КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ	23
3.1. Головні переваги навчання учнів демократичного громадянства.....	23
3.2. Професійні компетентності, необхідні спеціалістам для викладання курсу з демократичного громадянства	26
3.3. Особистісні якості.....	27
3.4. Форми і методи навчання демократії.....	28
3.5. Управління навчальним процесом і робота з людьми.....	29
3.6. Усвідомлення вчителем необхідності удосконалення професійної діяльності.....	30
4. ПРОЦЕСИ І МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ	33
4.1. Особливості підготовки вчителя з ОДГ	33
4.2. Процес підготовки.....	36
4.3. Навчальна атмосфера.....	38
4.4. Роль наставника з ОДГ	38
4.5. Ситуаційне дослідження процесів і методів	39
4.6. Підготовка наставників.....	43

5. РЕКОМЕНДАЦІЇ	47
ДОДАТКИ: ПРИКЛАДИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ	49
Додаток I. Словенія – загальношкільний підхід	51
Додаток II. Боснія і Герцеговина – портфоліо учителів.....	54
Додаток III. Польща – регіональні координатори	58
Додаток IV. Англія – початкова освіта вчителя	61
Додаток V. Росія – система професійного навчання	64
Додаток VI. Португалія – модуль підготовки учителя до ОДГ.....	74
Додаток VII. Данія – магістр педагогіки з громадянської освіти	77
Додаток VIII. Ірландія – служба підтримки вчителів.....	79
Додаток IX. Приклади ефективного досвіду у сфері ОДГ	81

ПЕРЕДМОВА

Розвиток демократії в сучасній Україні тісно пов'язаний з реальним дотриманням прав кожної людини, утвердженням суспільного плюралізму, активізацією громадських сил щодо управління різними сферами суспільного життя. Обраний державою напрям створює для нашої країни значні можливості інтегруватися в соціально-економічне середовище європейського простору, розширити можливості вибору для українських громадян.

Формування демократичного громадянства нового типу здійснюється ефективно в межах освітнього процесу: через навчання школярів, підготовку вчителів до усвідомленої соціальної толерантності, необхідності міжкультурного діалогу. Ці підходи набувають особливого значення в діяльності європейських шкіл. Демократична освіта стає пріоритетною стратегією і сучасної освітньої політики України: розроблена Концепція громадянської освіти в Україні, підготовлена низка навчальних програм з питань європейського вибору для старшокласників, студентів.

Навчальний посібник “Освіта для демократичного громадянства”, підготовлений групою зарубіжних учених – Рольфом Голлобом, Едвардом Хаддлестоном, Петером Крапфом, Марією-Хеленою Салема, Ведраною Спажич-Вркаш у межах реалізації проекту Ради Європи “Освіта для демократичного громадянства” (2007 р.), адресований викладачам системи післядипломної педагогічної освіти для навчання вчителів жити і працювати в демократичному суспільстві.

У матеріалах навчального посібника відображено позиції авторів щодо необхідності формування демократії нового типу, яка повинна реалізувати виклики сучасної європейської спільноти. Ці ідеї системно розкриті у нових ефективних формах підготовки вчителів через механізми розроблення і впровадження політики підготовки, кваліфікаційних вимогах до професійних компетентностей учителя з навчання демократії, основних процесах і методах підготовки.

Безумовною перевагою навчального посібника є його прикладна спрямованість. Авторами докладно описана методика роботи викладача з учителями, які навчатимуть школярів демократичному громадянству та захищатимуть права людини. Наведені у посібнику приклади реально засвідчують ефективність запропонованої методики, яка успішно пройшла пілотування в системах освіти європейських країн.

В українському варіанті навчального посібника “Освіта для демократичного громадянства” при повному збереженні авторизованого змісту упорядниками узгоджена термінологія, розширена інформація в частині актуальності формування нового типу демократії в українському суспільстві та вибору активних форм освіти, розроблення і впровадження політики навчання демократичного громадянства в Україні, рекомендацій щодо впровадження навчання для демократії.

Навчальний посібник “Освіта для демократичного громадянства” може бути корисним широкому колу педагогічних працівників: у системі післядипломної педагогічної освіти для підготовки вчителів та шкільної адміністрації; в системі загальної середньої освіти для вчителів як методичний порадник; у системі вищої освіти для підготовки майбутніх учителів навчатися і жити в демократії; українським ученим, які досліджують питання реформування освіти на засадах демократичного громадянства, а також усім небайдужим до майбутнього української освіти європейського рівня.

Людмила ВАЩЕНКО,
*професор кафедри управління освітою
Національної академії державного
управління при Президентові України,
доктор педагогічних наук, доцент*

1. АКТУАЛЬНІСТЬ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА

У період швидкоплинних змін та зростаючої різноманітності особлива потреба відчувається в активних, поінформованих та відповідальних громадянах. Нині повсюдно визнається, що формування таких громадян залежить від освіти.

Здібностям грамотної та відповідальної участі в суспільному житті необхідно навчатися. Попри те, що відповідні знання у цій сфері можуть бути результатом домашнього виховання, ритм і природа життя вносять свої корективи. Суспільні виклики, з якими молоді люди зустрічаються повсякчас, ставлять перед освітою нові вимоги, насамперед, щодо удосконалення методів формування нового класу поінформованих та ефективних громадян. Останні є умовою стабільного існування сучасних демократій. Тому освіта з демократичного громадянства (ОДГ) повинна стати частиною як формальної, так і неформальної освіти й сприйматися кожним громадянином демократичного суспільства як основа життя.

В цьому розділі ми проаналізуємо програми професійної підготовки вчителів з ОДГ у школах, а також спробуємо виявити чинники впливу на розроблення таких програм.

1.1. Сучасні загрози для традиційної моделі навчання демократії

Ідея навчання демократії має свою історію. Елементи підготовки молодих людей до життя в демократичному суспільстві існували в європейських країнах упродовж багатьох років. Здебільшого вони отримували знання стосовно політичної системи, конституційних прав громадян відповідної країни через формальні методи навчання. Тому переважна більшість пересічних людей демократію розглядала як необхідність підпорядковуватися законам і голосувати на виборах. Підготовка громадянина залишалася, переважно, пасивною та мінімальною.

Натомість події та зміни, які відбуваються в останні роки в Європі, ставлять під загрозу існування традиційної моделі демократії. До таких змін і подій належать:

- етнічні конфлікти й націоналізм;
- глобальні загрози та відсутність безпеки;
- розвиток нових інформаційних і комунікаційних технологій;
- екологічні проблеми;
- масова міграція;
- поява нових форм колективної ідентичності, які раніше переслідувалися;
- потреба підвищення міри особистої самостійності та нових форм рівності;
- послаблення соціальної згуртованості й солідарності між людьми;
- недовіра до традиційних політичних інститутів, форм правління та політичних лідерів;
- підвищення взаємозв'язку та взаємозалежності – політичної, економічної, культурної – на регіональному та міжнародному рівнях.

Ці та інші зміни гостро засвідчили необхідність формування нового типу громадянина: не лише освіченого, але й активного, здатного зробити власний внесок у життя суспільства, своєї країни, всього світу, тобто готового взяти на себе значно більшу міру відповідальності.

1.2. Новий тип демократичного суспільства та нові форми освіти

Традиційні моделі освіти не забезпечують повною мірою розвиток необхідного сучасній демократії типу активного, освіченого та відповідального громадянина. Загалом традиційні моделі мало відповідають вимогам соціального, економічного, політичного й культурного середовища, яке стрімко змінюється. Нарешті, такі моделі:

- не надають учням можливостей досліджувати та обговорювати складні соціальні й політичні проблеми, оскільки головна увага приділяється академічним знанням. Тому школярі поступово втрачають інтерес до традиційної політики та форм політичної взаємодії;
- зосереджуються на фрагментарних “предметних” знаннях і класичному підході “учитель – навчальний посібник – учень”, не враховуючи інтенсивний розвиток інформаційних технологій та засобів зв’язку;
- обмежують громадянську освіту фактичною інформацією про “ідеальні” системи. Натомість громадяни потребують практичних навичок безпосередньої участі в демократичних процесах;
- плекають ідею домінуючих культур і “звичайної” відданості національній ідеї, тоді як джерелом демократичного капіталу стає політичне та юридичне визнання культурної різноманітності;
- віддаляють освіту від особистого життя тих, хто навчається, та місцевої спільноти як важливої умови соціальної єдності й солідарності;
- збільшують історично усталений розрив між формальною та неформальною освітою, тоді як у сучасному світі освіта повинна тривати упродовж усього життя;
- розвивають “державний” підхід до освіти в умовах зростаючої взаємозалежності та взаємозв’язку на регіональному й міжнародному рівнях.

Відтак, необхідні нові форми, які б готували учнів до реальної участі в суспільному житті, – форми освіти, які б одночасно спиралися і на теорію, і на практику; враховували б реальні проблеми, актуальні для учнів та суспільства; а також існували б у межах формального навчального плану та участі кожного у шкільному житті¹.

Необхідність розвитку подібних форм освіти ставить нові вимоги до професійної діяльності вчителя. Йдеться про необхідність отримання нового знання, опанування нових навчальних технологій, пошук нових шляхів і створення нових форм професійних відносин – як із колегами, так і з учнями. Особливої уваги потребує трактування подій і тенденцій сучасності, розвиток критичного мислення, співробітництво та професійна незалежність. Навчання не повинно обмежуватися вивченням історично усталених систем і залежати від наказів, що надходять з центру. Необхідно по-новому сприймати теорію навчання демократії – від ідеї освіти, яку отримують лише від учителя, до навчання через досвід, участь і самостійне навчання.

1.3. Освіта для демократичного громадянства в загальноєвропейському контексті

Зважаючи на необхідність зміцнювати й розвивати ідеї виборної демократії, Рада Європи та Європейський Союз прагнуть до розвитку нових загальноєвропейських форм освоєння демократичних цінностей.

¹K. Durr, V. Spajic-Vrkas, and I. Ferreira-Martins, *Strategies for learning democratic citizenship*. Council of Europe, Strasbourg, DECS/EDU/CIT (2000) 16, pp. 31-32 (Стратегія навчання демократичного громадянства).

а) Рада Європи

У 1997 р. Рада Європи ініціювала масштабний проект з освіти для демократичного громадянства, цілі якого полягали у необхідності: визначення ключових концептуальних положень навчання демократичного громадянства; розвитку стратегії викладання й навчання; розроблення й контролю за інноваційною практикою навчання на так званих “ділянках демократії”.

Проект спрямований на формування нового підходу до ОДГ. У ньому на основі стратегічного принципу “знизу-вгору” поєднуються ідеї різноманітної практики. Заснований на загальноєвропейських цінностях, проект передбачає розвиток активної громадянської позиції через навчання упродовж усього життя як у межах формального, так і неформального освітнього середовища.

На вибір такого підходу вплинула прийнята в 1999 р. Радою Європи “Декларація та програма освіти для демократичного громадянства, заснованого на правах і обов’язках громадян”. У цьому документі зазначено, що навчання демократії повинно стати

“значущим компонентом всієї освітньої, виховної, культурної та молодіжної політики і практики”².

Через рік міністри освіти європейських країн прийняли “Краківську резолюцію і проект керівних принципів навчання демократії”. В цьому документі подається нове визначення демократії, пропонуються нові виміри чинної концепції громадянської освіти, переглядаються форми навчання і викладання. Зокрема, утверджується ідея про демократичне суспільство як таке, якому притаманні кілька вимірів, у тому числі політичний, правовий, соціальний та економічний. Також у документі підкреслюється, що демократичне суспільство є актуальним не лише на регіональному чи національному, а й на європейському та світовому рівнях.

Принципи і зміст освіти для демократії розглядаються також у Рекомендаціях Комітету міністрів (2002)12 про навчання демократичного громадянства.

У Рекомендаціях наголошується, що ОДГ повинна перебувати в центрі освітньої політики й реформ та бути

“визначальною з точки зору головної мети Ради Європи – розвитку вільного, заснованого на терпимості й справедливості суспільства”³.

У Рекомендаціях визначається такий підхід до ОДГ, який:

- охоплює всі види формальної та неформальної освітньої діяльності, спрямовані на виховання активних та відповідальних громадян, які поважають права інших людей;

²“Декларація та програма освіти для демократичного громадянства, заснованого на правах і обов’язках громадян”, Рада Європи, Страсбург, 1999.

³ Рекомендації Комітету міністрів (2002)12 про навчання демократичного громадянства.

- прагне до розвитку соціальної згуртованості, взаєморозуміння, міжкультурного та міжрелігійного діалогу, а також солідарності у встановленні рівності між чоловіками та жінками, розвитку мирних відносин між людьми;
- є інноваційним з точки зору організації та управління освітніми системами, формування навчального плану й методів викладання.

Власне, ОДГ недоцільно розглядати в контексті окремого шкільного предмета, методу викладання, діяльності навчального закладу, характеру формування освітнього середовища, навчального ресурсу, суб'єктів освіти чи відповідного періоду навчання. Освіта для демократичного громадянства – це особливий феномен освіти людини упродовж усього її життя. ОДГ охоплює різні концепції формальної і неформальної освіти; програми та ініціативи, наприклад, громадянську й політичну освіту, права людини, міжкультурну і глобальну освіту, освіту, спрямовану на стійкий розвиток, тощо.

Тому ОДГ доцільно також розглядати як комплексний механізм розвитку орієнтованих на цінності знань, які готують громадян до активного життя в умовах плюралістичної демократії. Так, у Рекомендаціях зазначається, що ОДГ розвиває самосвідомість, критичне мислення, свободу вибору, стверджує спільність цінностей, повагу до різноманітностей, конструктивні відносини між людьми і мирне врегулювання конфліктів, а також глобальну перспективу – якості й цінності, які є значущими як для особистого розвитку кожного громадянина, так і для демократичного суспільства в цілому.

б) Європейський Союз

Згідно з оприлюдненою у 2000 р. Лісабонською стратегією⁴, а також “Робочою програмою поетапного досягнення цілей, які поставлені перед освітніми системами Європи” (2002 р.), Європейський Союз вніс до своїх завдань стратегію розвитку громадянської активності, реалізація якої дозволить створити Європу як

*“висококонкурентну й динамічну
(засновану на знаннях) економіку світу;
суспільство, здатне до стійкого економічного зростання
та високого рівня соціальної згуртованості”*⁵.

Політика активного громадянства стала визначальною для Болонського процесу, що вплинуло на формування цілей розвитку вищої освіти, Європейської стратегії навчання та Європейської молодіжної політики. Стосовно молоді, у 1991 р. в документі Європейської Комісії “Новий імпульс для європейської молоді” сказано про необхідність утворення нових форм європейського управління, заснованих на незалежності та громадянській активності молоді, а в доповіді “Європейське управління” ключовими принципами здорового демократичного управління визнано принципи відкритості, участі, підзвітності, ефективності й послідовності.

1.4. Вимоги до розроблення ефективної системи підготовки вчителів

Незважаючи на майже одностайне усвідомлення суспільної потреби у формуванні активних, поінформованих та відповідальних громадян, а також ролі освіти в цьому процесі, необхідно

⁴ European Council, Lisbon (Portugal) 23-24 March 2000, European Parliament.

⁵ Education Ministers of the European Union, Bratislava (Slovakia), June 2002, Work Programme on the Follow Up of the Objectives of Education and Training Systems in Europe, 2002.

констатувати, що реальний стан навчання демократії ще не відповідає заявам щодо його важливості.

Такий висновок було зроблено на основі проведених Радою Європи двох досліджень: “Критичний аналіз політики у сфері навчання демократичного громадянства та управління різноманітностями у Південно-Східній Європі”⁶ та “Загальноєвропейське дослідження політики навчання демократії”.

Згідно з документом Ради Європи “Загальноєвропейське дослідження політики навчання демократії” у державах – членах Ради на всіх рівнях освітньої політики відмічено суттєві “розбіжності щодо відповідності”, в окремих країнах існує прірва між задекларованою політикою ОДГ та наданням відповідних ресурсів – інформаційних, людських, фінансових і технологічних – для реалізації заявленої політики.

Водночас у “Загальноєвропейському дослідженні політики навчання демократії” стверджується, що

“незважаючи на важливість, підтверджену політичними заявами, схеми підготовки фахівців недостатньо відповідають освітній політиці з демократичного громадянства”⁷.

В цілому попередні й чинні програми професійної підготовки вчителів з ОДГ не мають системної підтримки. Здебільшого діючі програми підготовки розвивалися завдяки конкретним ініціативам, шкільним проектам чи співробітництву між школами і громадянським суспільством. Існуючі ініціативи базової підготовки вчителів у сфері ОДГ позбавлені предметної спрямованості. Незначна кількість прикладів засвідчує, що схеми підготовки фахівців з ОДГ “вбудовані” в єдину державну програму чи політичну концепцію. Прикладом є Асоціація з викладання демократії в Англії, Федеральний центр громадянської освіти в Російській Федерації, програма підготовки вчителів в університетах Чеської Республіки “Нові горизонти”, а також громадські дослідження з підготовки вчителів в Угорщині.

Критичні висновки зроблені також і з аналізу ситуації в Західній Європі, регіоні з давніми традиціями політики демократичного суспільства. В документі, зокрема, відмічається, що

“загальна картина у Західній Європі засвідчує доволі обмежений, ситуативний характер підготовки фахівців з навчання демократії. При цьому значна кількість програм з базової підготовки має загальний характер, а чинні програми впроваджуються на добровільній основі. Це не узгоджується з тією місією вчителів, яку вони повинні виконувати для розвитку ефективної практики демократичного суспільства. Враховуючи ситуацію в більшості країн, виникають серйозні сумніви стосовно здатності вчителів ефективно розвивати активний, заснований на участі підхід до запровадження концепції навчання демократії чи громадянських прав”⁸.

⁶C.Harrison, B. Baumgartl, Stocktaking Research on Policies for education for democratic citizenship and management of diversity in Southeast Europe, Strasbourg, Council of Europe, DECS/EDU/CIT (2001) 45 final.

⁷All- European Study on EDC Policies, Council of Europe, Strasbourg, DGIV/EDU/CIT (2004) 12, p. 22.

Вочевидь, успіхи навчання демократії залежать від учителів. Саме вони надають і пояснюють учням зміст нових концепцій і цінностей, сприяють розвиткові нових умінь і навичок, створюють умови, завдяки яким практика таких умінь і навичок стає реальною умовою повсякденного життя – вдома, у школі, місцевому товаристві.

Водночас визнання ролі ОДГ у вихованні активних і відповідальних громадян підвищує відповідальність учителів і окреслює перед ними нові завдання. Окремі з цих завдань були визначені ще в 1987 р. у Гельсінкі на 15-й Постійній конференції міністрів освіти держав – членів Ради Європи. У “Резолюції про нові завдання вчителів та їхню освіту” зазначається, що вчителям необхідна підтримка та заохочення в контексті як попередніх, так і чинних програм підготовки для того, щоб вони могли розвинути особистісні й соціальні якості та вміння, необхідні для нових форм роботи у класі, співробітництва з місцевими та іншими партнерськими організаціями, а також для кращого усвідомлення європейських цінностей і передачі їх учням для життя в сучасному плюралістичному суспільстві. Це зумовлює необхідність урахувати в процесі професійної підготовки вчителів питання міжкультурного просвітництва, прав людини і демократії, європейські та загальносвітові проблеми розвитку освіти, безпеки й охорони здоров’я.

Крім цього, нова місія ОДГ спрямована на розширення кола учасників у навчальному процесі. Тому в Рекомендаціях Комітету міністрів (2002)¹² про навчання демократії передбачено активне включення до цього процесу не лише шкільних учителів, а й інших осіб, які працюють у сфері формальної та неформальної освіти, особливо наставників, радників і координаторів проєктів. Таким чином, якість ОДГ залежить від професійної підготовки всіх учасників цього процесу.

Результати досліджень засвідчують, що практика загальної, міждисциплінарної і динамічної підготовки спеціалістів з навчання демократії, яка існувала донедавна, була обмеженою й одноразовою. Відповідно, у державах – членах Ради назріла необхідність розвитку значно ефективніших систем для здійснення й координації попередніх і чинних програм професійної підготовки ОДГ.

1.5. Чинники впливу на процеси впровадження програм підготовки вчителів

Враховуючи провідне значення навчання спеціалістів для реалізації політики демократії, розглянемо кілька чинників, які впливають на характер і напрями підготовки *вчителів*⁹ з огляду на те, що значна частина цих питань актуальна і для інших учасників навчального процесу. Ці чинники можна умовно поділити на дві категорії: чинники, пов’язані з природою демократії та умовами її реалізації у школах; і чинники, пов’язані з характером підготовки спеціалістів на нинішньому етапі.

⁸D. Kerr, All- European Study on EDC Policies: Western Europe Region, DGIV/EDU/CIT (2003) 21, Strasbourg, Council of Europe, 2003, p. 38. (Регіональна доповідь про Західну Європу в межах Загальноєвропейського дослідження політики навчання демократії).

⁹Вчитель означає той, хто несе відповідальність і свідомо сприяє запровадженню ОДГ, безпосередньо навчаючи дітей, підлітків, старших учнів через різний зміст, у межах формальної, неформальної освіти і систем. Вони можуть бути класними керівниками, директорами шкіл, учителями та ін. Слово тренер має два значення:

- педагог, який відповідає за професійну підготовку та допомагає іншим стати вчителями з ОДГ для дітей, молодих людей (у межах навчання в університетах і коледжах); - тренер викладачів, який несе відповідальність за підготовку інших бути вчителями викладачів (у межах післядипломної освіти, магістратури тощо).

1.5.1. **Чинники, пов'язані з природою демократії**

Природа демократії та умови її сучасного розвитку в школах мають важливе значення для підготовки спеціалістів. До них належать:

1.5.1.1. Освіта з демократичного громадянства як навчальний предмет і загальношкільна стратегія

Ідеї демократії нерозривно пов'язані з викладанням конкретних курсів, міждисциплінарною роботою, практикою демократичних методів шкільного навчання, зв'язком із зовнішнім співтовариством. Це означає, що підготовка до ОДГ є актуальною як на загальнопедагогічному рівні (для всіх учителів), так і для тих учителів, які викладають основи громадянського права, а також суміжні предмети, такі як історія, політичні й соціальні науки. Враховуючи, що ОДГ належить до загальношкільної стратегії, відповідна підготовка вкрай важлива для всіх педагогів навчального закладу. Така підготовка вчителів повинна здійснюватися за кількома напрямками:

- зміст навчального плану;
- методологія викладання й навчання;
- навички управління;
- робота з людьми або “навички участі”.

1.5.1.2. Тенденція розвитку демократії знизу вгору

Особливо виразно цей чинник виявляється в країнах з децентралізованою освітньою системою і високим рівнем самостійності вчителів. У такому освітньому середовищі процеси підготовки спеціалістів (у тому стані, в якому вони існують) відзначаються фрагментарністю й безсистемністю і зводяться до незалежних курсів, семінарів чи конференцій, які організують місцеві чи міжнародні недержавні або міждержавні організації, педагогічні установи і професійні асоціації. За цих умов зростає необхідність дослідження загального рівня і природи діючих програм підготовки в окремих державах – членах Ради, а також підвищення рівня координації майбутніх ініціатив на регіональному та державному рівнях.

1.5.1.3. Освіта з демократичного громадянства як інноваційна концепція

Демократизація освітньої галузі справляє значний вплив на роботу школи і діяльність учителів. В окремих випадках це викликає потребу докорінних перетворень, особливо в освітніх системах, у яких переважають традиційні, “вертикальні” підходи до викладання й навчання, а також там, де збереглася ієрархічна система влади. Тому форми підготовки учителів з ОДГ можуть бути значно ширшими, ніж передбачалося спочатку, і зверненими до фундаментальних питань розвитку відкритого, заснованого на участі й демократичному стилі викладання і навчання. Зокрема, поточна підготовка може вимагати від учителя відмови від старих і глибоко укорінених методів викладання. Дидактична, орієнтована на особистість учителя й підручник, традиційна система навчання повинна поступитися місцем такій системі, в якій підкреслюється важливість залучення школярів до процесу навчання і застосовується значно ширший діапазон методів викладання.

1.5.1.4. Хибне сприйняття концепції освіти демократичного громадянства

Окремим практикам і посадовим особам притаманний обмежений погляд на навчання демократії та його значення для шкіл. Нерідко, наприклад, цілі ОДГ трактуються як

виховання “гарних” громадян, тобто ввічливих і турботливих людей. Реалізація такого підходу у шкільному навчанні здебільшого зосереджується не лише на інтелектуальній діяльності, що покликана розвивати у молодих людей якості активних громадян, а й на заохоченні ввічливої і тактовної поведінки, залученні учнів до “корисних справ”. Ще одне поширене застереження стосовно ОДГ полягає у сприйнятті його як методу т.зв. “вільної дискусії”, без конкретного змісту. Іноді ОДГ ототожнюють з особистісним розвитком, тобто з вихованням у людини почуття впевненості у власних силах, самоповаги тощо. Безперечно, що такі хибні уявлення про концепцію ОДГ не заслуговують достатньої уваги з боку осіб, які визначають політику освіти, і практиків у навчальних закладах, а тому, порівняно з іншими дисциплінами, їй приділяється значно менше уваги в програмах підготовки спеціалістів. Відтак, у процесі реалізації програм підготовки спеціалістів нерідко виникає необхідність оцінювати сприйняття вчителями концепції ОДГ та супутніх цьому сприйняттю установок чи упередженого ставлення. Планування програм підготовки повинно враховувати, що вчителі сприймають концепцію так, як її усвідомлюють у політичних колах держав-учасниць, або вважають її безумовно позитивним явищем.

1.5.1.5. Різноманітність національних підходів до реалізації концепції

В одних країнах демократія викладається як міждисциплінарний курс, в інших – як складова одного чи кількох шкільних предметів, наприклад суспільних наук, історії чи географії. Крім того, ОДГ може викладатися під різними назвами, такими як “громадянська освіта”, “навчання життя у громадянському суспільстві”, “освіта з прав людини”, “міжкультурна освіта”, “всесвітня освіта” тощо. В різних країнах ОДГ мають різні цілі й пріоритети. При цьому можуть використовуватися й різні методи викладання. Нарешті, ОДГ може обмежуватися класною кімнатою чи поширюватися в неформальному середовищі. В програмах підготовки важливо враховувати ці відмінності та відмінності в компетентності громадян і визначати міру їх відображення в різних концепціях навчання демократії. При цьому важливо пам’ятати, що занадто глибокі відмінності негативно позначатимуться на розвиткові загальноєвропейського підходу до освіти і, відповідно, утвердженні загальної демократичної культури в Європі.

1.5.2. Чинники, пов’язані з характером підготовки вчителів

Розроблення програм підготовки вчителів до викладання демократії у школі на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства характеризується певними особливостями і пов’язане з такими умовами:

1.5.2.1. Підготовка фахівців різними організаціями

До них належать урядові відомства, недержавні та міждержавні організації, педагогічні установи, професійні товариства, приватні й комерційні компанії. Однак такий широкий діапазон освітніх послуг недостатньо повно відповідає вимогам навчання. Здебільшого така підготовка призводить до фрагментарності та позбавляє урядові відомства даних про якість реалізованих у країні програм. Тому вкрай важливо у процесі підготовки фахівців з ОДГ мати інформацію про різні форми програм підготовки в окремих державах – членах Ради Європи для розроблення планів їх координації й підтримки.

1.5.2.2. Доступ учителів початкової і середньої школи до різних програм підготовки

Впровадження програм підготовки передбачає, що вчителі початкової школи – це фахівці загального профілю, а вчителі середньої школи – спеціалісти в конкретній галузі знання. Тому для одних та інших необхідні різні форми підготовки (як базова, так і поточна).

1.5.2.3. Різні потреби вчителів-початківців і досвідчених учителів

Зазвичай програми базової та поточної підготовки організовані по-різному, що пояснюється залежністю між етапами педагогічної кар'єри вчителів та їхніми потребами. Базова підготовка, приміром, організовується чи акредитується державою і здійснюється в університетах, педагогічних інститутах, спеціальних школах підготовки фахівців чи комерційних компаніях упродовж тривалого часу, здебільшого терміном **3-4** роки. Натомість форми поточної підготовки можуть варіюватися: від одного семінару чи майстер-класу до здобуття другої вищої освіти. Це означає, що форми базової підготовки з ОДГ повинні відрізнятися від форм поточної підготовки. В окремих випадках, наприклад, в умовах обмежених ресурсів, мова може йти про необхідність вибору між підтримкою в межах загальнонаціональної стратегії того або іншого типу підготовки, оскільки на практиці поточні курси краще пристосовані до навчання значно більшої кількості вчителів за короткий термін і не потребують таких витрат, як фундаментальні освітні програми.

1.5.2.4. Добровільний характер поточної підготовки

У децентралізованих освітніх системах питання участі вчителя у навчальних семінарах чи програмах професійної підготовки часто залишається на його вибір. Це може бути пов'язано (чи не пов'язано) з доступністю фінансування такої участі у програмах підготовки як окремих учителів, так і відповідної навчальної установи. Для вироблення системного підходу в підготовці спеціалістів важливо розвивати такі механізми (крім освітніх програм), які б спонукали вчителів до участі в програмах поточної підготовки з ОДГ. Одним із механізмів стимулювання освітніх потреб учителів може бути їхнє кар'єрне зростання чи плани розвитку школи.

1.5.2.5. Підвищення ролі нових технологій у програмах підготовки учителів до навчання демократії

Для забезпечення різних освітніх проєктів, особливо програм поточної підготовки, все більше використовуються нові технології. До останніх належать ситуаційні дослідження, інформація про стилі викладання, матеріали вірцевих уроків, інструменти самооцінки (можливо також у формі пакетів заочного навчання). Набувають актуальності питання про доцільність використання ресурсів Інтернету в контексті підготовки спеціалістів з ОДГ.

2. СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕСУРСИ

Ефективність підготовки учителів залежить, насамперед, від якості спеціалізованих структур і механізмів підтримки, а також від доступності ресурсів, необхідних для вирішення поставлених завдань, - інформаційних, людських, фінансових і технологічних. Це загальна умова. Вона є необхідною як по відношенню до навчання демократії, так і стосовно всіх інших аспектів освіти.

Однак процес створення структур, необхідних для підготовки викладачів з ОДГ, залишається ще недостатньо розвиненим: у політичному і практичному сенсі. В цьому розділі ми розглянемо низку заходів, які доцільно застосовувати для досягнення єдиного і всебічного підходу.

Ми визнаємо, що різні країни перебувають на різних стадіях цього процесу: історія освіти і традиції європейських країн неоднорідні. Відомо, що не в кожній країні існує однаковий доступ до ресурсів, необхідних для втілення демократії в життя. В одних країнах підготовка викладачів до ОДГ розвивається активно, в інших - перебуває на початковій стадії.

2.1. Розроблення політики

Розвиток системного підходу в підготовці учителів до ОДГ починається на рівні політики. Останнє, в свою чергу, пов'язане із загальними політичними уподобаннями громадян. Тому особлива увага повинна приділятися політичним документам, в яких чітко мають бути окреслені загальнонаціональні підходи до підготовки учителів з ОДГ і ретельність у пошуках засобів, що дозволять втілити ці програми в життя. Ідеально, коли такі програми охоплюватимуть і базову, і поточну підготовку. Однак, за відсутності ресурсів, можливо (принаймні на короткий термін) обмежитися останньою формою. У політичних документах також має знайти свій вияв ідея створення освітнього середовища для роботи державних і громадських організацій, які пов'язані з підготовкою до ОДГ. Особливо це стосується ролі післядипломної освіти.

Навряд чи може бути успішною національна політика, заснована на неадекватному чи недостатньому розумінні сучасного стану справ. Тому важливо, щоб розробленню політичної стратегії передувала перевірка й оцінка висунутих у країні ініціатив з питань ОДГ, а також оцінка наявних потреб.

2.2. Впровадження політики

Природно, що відповідальність за реалізацію політики повинна бути чітко розмежована між державними відомствами. У тих випадках, коли сфера відповідальності стосується різних гілок влади державного управління, наприклад, відповідальності за базову і поточну підготовку, - важливо, щоб їхня загальна координація здійснювалася саме через міністерства, університети, педагогічні інститути, національні центри підготовки до ОДГ чи професійні організації. Доцільно також розглянути можливість координації на регіональному рівні, включаючи й діяльність регіональних радників.

Координацію на національному рівні не варто плутати із централізованим, авторитарним (чи "вертикальним") підходом до реалізації політики. Так, у більшості країн включення елементів ОДГ до навчальних планів та шкільної культури відбувається саме за громадської ініціативи (наприклад у формі позакласних занять і спільних проєктів між школою та громадянським суспільством), які нерідко підтримуються системою післядипломної освіти

чи заохочуються державними дотаціями. Як зазначалося в попередньому розділі, концептуально ОДГ підтримує розвиток ініціатив, які рухаються “знизу вгору”. Тому, найповніше розвиваючи демократичну освітню культуру, таке навчання максимально забезпечує підготовку людей до життя в демократичному суспільстві.

Усвідомлена таким чином координація на національному рівні повинна складатися не з наказів центрального уряду, а з об'єднання різних ініціатив підготовки до ОДГ в єдину системну національну чи федеральну програму або схему реалізації політики. Це означає і добровільну підтримку окремих осіб, шкіл, місцевих мереж, і перевірку та оцінку якості цієї діяльності.

2.3. Базова підготовка

Перший крок базової підготовки фахівців з ОДГ полягає в необхідності втілення загальної стратегії ОДГ у процес підготовки всіх нових учителів. На рівні початкової школи це варто здійснювати в межах загальношкільного навчального плану як різновид загальних знань. На рівні середньої школи це краще за все реалізувати в контексті навчальних предметів, які викладаються майбутнім фахівцям з ОДГ. Наприклад, доцільно вносити питання демократії до курсу соціальних наук тощо.

У будь-якому випадку підготовка вчителів для ОДГ повинна поєднувати і змістові аспекти навчання, і навчальні методи – включаючи методiku викладання ОДГ у контексті інших дисциплін – і, нарешті, питання, пов'язані з виробленням демократичного та єдиного підходу до шкільного життя в цілому.

Другий крок полягає в необхідності привнесення елемента спеціалізації до процесу підготовки вчителів з ОДГ на рівні середньої школи. Наприклад, курси, упродовж яких ОДГ викладається спільно з іншими шкільними дисциплінами, або як другий предмет спеціалізації вчителя. Таке навчання стає значно ефективнішим за умов наближення концепції ОДГ до конкретного предмета. В цілому близькими до ОДГ предметами є історія, соціальні науки і політологія. Однак це не виключає можливості залучення й інших предметів, таких як географія, рідна мова чи релігійна освіта. Стосовно останнього предмета – релігійної освіти – він повинен запроваджуватися в багатоконфесійному та мультирелігійному контексті.

Третій крок полягає в реалізації ОДГ як спеціалізованої дисципліни на рівні середньої школи або надання йому статусу одного з основних предметів навчального плану. Останнє також може охоплювати навчання координації ініціатив з демократичної освіти в межах окремої школи та, в результаті, створення основи для підготовки нових фахівців з ОДГ.

Враховуючи переваги таких курсів і програм підготовки, варто зазначити, що дійсна ефективність базової підготовки спеціалістів з ОДГ може бути досягнута лише за умови впровадження додаткових структур і механізмів підтримки. До них належать:

2.3.1. Підготовка в умовах школи чи спеціалізованих навчальних центрів

Для базової підготовки до ОДГ принципово важливою є можливість для вчителів-початківців практикувати ОДГ в реальних умовах. Це передбачає наявність робочих місць у школах чи спеціалізованих навчальних центрах. Бажано, щоб обрані для навчальної практики школи мали достатній рівень у викладанні демократії і могли б надавати професійну допомогу майбутнім учителям ОДГ. В умовах, коли навчання демократії у школі перебуває на початковому рівні, тоді сам процес підготовки навчального закладу до реалізації ідеї демократичної освіти стає частиною підготовки фахівців.

2.3.2. **Стандарти і базові знання з ОДГ**

Для забезпечення якості базової підготовки вчителів з ОДГ, особливо коли йдеться про різні типи навчальних закладів, корисно виявити низку притаманних ОДГ стандартів і базових знань, які повинні стати кваліфікаційним мінімумом у роботі вчителя. Згадані професійні стандарти чи базові знання існують, загалом, у багатьох країнах. Тим часом, вони рідко сприймаються в контексті конкретної дисципліни (див. документ Ради Європи **DGIV/EDU/CIT (2000) 21** “Освіта, спрямована на виховання демократичного громадянства” (**Education for Democratic Citizenship**), автор Сезар Біржеа, С. 83)¹⁰.

2.3.3. **Оцінювання якості**

Спільно з професійними стандартами повинен існувати й засіб оцінювання якості попередньої підготовки спеціалістів з ОДГ. Це передбачає створення відповідної системи загального контролю щодо забезпечення якості, або ж інспекцію установи, навчального закладу, в яких здійснюється підготовка.

2.3.4. **Навчальний період**

Після закінчення курсу базової підготовки було б корисним створити новим учителям умови для закріплення отриманих знань. Скажімо, на першому році професійної діяльності закріпити за вчителем навантаження в межах **75-80%** і постійно надавати професійну підтримку.

2.3.5. **Професійна підтримка**

Професійна підтримка з ОДГ учителям-початківцям може надаватися ззовні, наприклад, установами й організаціями, відповідальними за базову підготовку; професійними асоціаціями, урядовими агенціями чи іншими органами. Водночас, підтримка повинна надаватися і самою школою. Це передбачає наявність відповідної групи професійних наставників, тобто практикуючих учителів, здатних узяти на себе відповідальність за керівництво й підтримку спеціалістів-початківців з ОДГ. Те, як здійснюватиметься ця робота, значною мірою залежить від сприйняття ОДГ у відповідному навчальному закладі: або як спеціальний предмет чи складова частина загальних кваліфікаційних вимог до вчителів, або як поєднання першого з другим.

За будь-якої умови для виконання цієї роботи наставникам необхідно мати окремий час для відвідування занять у класі, для особистої взаємодії зі стажером. Тому наставникам також необхідна підготовка. Професійний наставник – це більше, ніж звичайний викладач ОДГ. Підготовка наставника може відбуватися на курсах чи семінарах, а також на основі впровадження своєрідного “пакета введення у наставництво” (спільно з аналогічним пакетом для вчителів-стажерів). Прийняття такої форми підготовки наставників може водночас стати формою поточної підготовки спеціалістів з ОДГ.

2.4. **Поточна підготовка**

Перший етап у виробленні системного підходу до підготовки спеціалістів з ОДГ без відриву від роботи (поточна підготовка) полягає у вивченні навчальних програм у цій сфері, які впроваджуються в окремій країні. Такі програми здебільшого здійснюються окремими

¹⁰C.Birzea, Education for Democratic Citizenship: a Lifelong Learning Perspective, Strasburg. Council of Europe, DGIV/EDU/CIT (2000) 21, p. 83.

установами, у тому числі неурядовими й міжнародними організаціями, вищими навчальними закладами, а також приватними і комерційними компаніями.

Другий етап полягає в поєднанні всіх цих ініціатив в одну програму. При цьому необхідно визначити, які ініціативи заслуговують активного сприяння на національному рівні і, за наявності очевидних недоліків, виокремити проблеми, що потребують підвищеної уваги. Останнє не варто плутати з централізованою освітньою програмою, в якій кожна деталь диктується урядом. Навпаки, запропонована ідея полягає в поєднанні різних ініціатив – місцевих та регіональних – в один системний блок для підвищення їхньої загальної ефективності.

З точки зору загальної стратегії у розробленні програм підготовки доцільно враховувати кілька напрямів:

- підготовку з ОДГ директорів та шкільної адміністрації;
- загальну підготовку з ОДГ для всіх учителів;
- спеціалізовану підготовку вчителів з ОДГ;
- розроблення методик підготовки вчителів з ОДГ;
- розроблення методик підготовки наставників для вчителів з ОДГ у школах і на місцевому рівні.

При цьому важливо відзначити, що об'єктом підготовки може бути не лише окрема особа, а й увесь навчальний заклад (наприклад одночасна підготовка всього педагогічного колективу школи). Поєднання обох підходів підвищить ефективність демократичної освіти.

В умовах, коли підготовка до ОДГ перебуває на початковому етапі або недостатньо підтримується ресурсами, важливо забезпечити підтримку ініціативам на місцях. Духові ОДГ відповідає ідея надання допомоги “висхідним” формам підготовки до ОДГ, наприклад, місцевим добровільним об'єднанням, “практикуючим товариствам”, “групам однопрофільних спеціалістів”. “Практикуюче товариство” розглядається як численна група людей (навіть, якщо вони не всі є практикуючими спеціалістами), поєднаних загальними переконаннями стосовно освітніх принципів і практики. “Група однопрофільних спеціалістів” - це незначна за кількістю місцева група практикуючих фахівців, які зустрічаються для взаємної підтримки відповідних напрямів своєї діяльності.

Для створення ефективної системи поточної підготовки спеціалістів з ОДГ важливе значення мають додаткові структури та механізми підтримки. До них належать:

2.4.1. *Навчальні матеріали*

Навчальні матеріали для поточної підготовки спеціалістів з ОДГ досить різноманітні й можуть охоплювати ситуаційні дослідження, стратегії викладання, технології оцінювання, моделювання уроків, схеми роботи, опис практики шкільної діяльності тощо. Навчальні матеріали можуть бути засновані на ресурсах мережі Інтернет, матеріалах заочного навчання чи професійних рекомендаціях. Вони також (у межах навчального плану) можуть набирати форму підручників і посібників з елементами методики навчання демократії або бути упорядкованими таким чином, щоб спонукати вчителів до пошуку нових форм педагогічної практики.

Одним з ефективних і економічних засобів поширення знань та вмій у середовищі вчителів і шкільно важливо визнати відеоматеріали. Останні дозволяють демонструвати приклади практики впровадження ОДГ у реальному часі.

Відтак, навчальні матеріали не лише відображають потреби вчителів стосовно педагогічних навичок для навчання демократії, а й допомагають їм розширювати предметні знання, спонукають до самостійної дослідницької роботи.

2.4.2. *Забезпечення якості*

Підвищення ефективності ОДГ в умовах школи значною мірою залежить від якості навчання. Розглядаючи якість як механізм, важливо підкреслити, що його запровадження дозволяє школам оцінити свої досягнення, перевірити рівень знань і вмінь учителів та виявити потреби розвитку. В окремих країнах уже існують посібники для спеціалістів з ОДГ, які дають можливість самостійно оцінювати власний рівень знань, умінь, навичок. Значним попитом у практиків користуються також посібники для проведення школами й установами самооцінювання. До них, наприклад, належить “Посібник для шкіл самостійного оцінювання якості навчання громадянства” (**The School Self-Evaluation Tool for Citizenship Education**), опублікований Асоціацією з викладання громадянства в Англії; “Посібник із забезпечення якості ОДГ у школах” (**Tool for Quality Assurance of EDC in Schools**) (Посібник 4), упорядкований спільно ЮНЕСКО, CEPS (Словенія) та Радою Європи¹¹.

2.4.3. *Акредитація й формальна кваліфікація*

Ще один засіб підсилення поточної підготовки фахівців з ОДГ полягає у запровадженні державної акредитації або сертифікації навчальних курсів. Як відомо, система формальної кваліфікації набуває більшої ефективності за умови її узгодженості з особистісним посадовим зростанням учителя та/або планом розвитку школи. Тому мета акредитації має полягати не в “ліцензуванні”, тобто отриманні дозволу на проведення якої-небудь практики (як це було у минулому), а в створенні стимулів для вчителів підвищувати свої знання й уміння засобами фінансового заохочення та/або кар’єрного зростання.

2.4.4. *Підготовка вчителів та взірцеві школи*

Ті навчальні заклади, які беруть на себе зобов’язання бути “центрами підготовки спеціалістів” з ОДГ, становлять подвійну мету – забезпечити високу якість робочих місць у школах для фахівців, які пройшли курс базової підготовки, та надати ресурси для поточної підготовки. Інформація про такі центри може бути розміщена на інтернет-порталах міністерств освіти, місцевих департаментів освіти чи на сайтах неформальних освітніх мереж.

2.4.5. *Професійна асоціація*

Якісному процесу підготовки вчителів з ОДГ багато в чому може сприяти сильна професійна асоціація ОДГ, яка працює на національному рівні, а також місцеві мережі спеціалістів. Така допомога може полягати в організації й координації курсів, семінарів, симпозіумів. Асоціація може стати ядром загальнонаціональної підготовки з ОДГ, засобом видання професійного журналу, вісника чи електронного бюлетеня й/або створення національного центру ОДГ.

¹¹ The School Self-Evaluation Tool for Citizenship Education published, the Association for Citizenship Teaching, England and the Tool for Quality Assurance of EDC in Schools (Tool 4), developed jointly by UNESCO, CEPS (Slovenia), and the Council of Europe.

2.4.6. Міжнародне співробітництво та програми обміну для вчителів

Проект Ради Європи з питань освіти для демократичного громадянства продемонстрував значні можливості в організації міжнародного обміну передовим досвідом у сфері підготовки вчителів з ОДГ. Низка рекомендацій стосовно навчання вчителів з ОДГ, зокрема щодо подолання розриву між політикою і практикою ОДГ, були озвучені на конференції 2003 року і на конференції 2005 року, присвячених питанням підготовки вчителів для ОДГ. У 2003 році¹² у процесі обговорення було запропоновано зробити наступне:

- на початку курсу взяти участь у дискусії з питань демократії, прав і обов'язків, відносин, цінностей;
- виявити і надати статус пріоритетних категорій учителям з професійної підготовки. Скажімо, спеціаліст з ОДГ чи інших предметів;
- обґрунтувати історичні та філософські підходи у навчанні ОДГ, а не лише дидактичні підходи для вчителів;
- організувати навчання вчителів по групах з однієї школи, а не окремих вчителів (увесь персонал школи);
- створити схему співробітництва: Рада Європи спільно з педагогічними навчальними закладами та НДО для підтримки ОДГ;
- зосередити увагу на школах, відкритих для співпраці з місцевою громадою;
- провести громадські обговорення питань щодо ролі вчителя в суспільстві;
- в університетах організувати кафедри з підготовки вчителів для ОДГ.

Конференція 2005 року розкрила нову роль учителів стосовно розвитку освіти в дусі демократичного громадянства та освіти з прав людини за умови запровадження ідеї для діяльності в державах – членах Європейського Союзу. Як наголошувалося в доповіді цієї конференції¹³, вчителі повинні бути чутливими до істинного сенсу ОДГ, який охоплює не лише викладання історії та політичної грамотності. ОДГ – це узагальнене поняття, в якому відображено класифікацію методів управління, стратегії викладання, школу управління, оцінювання і зворотний зв'язок, стиль навчання, неформальну освіту і низку навичок, ініціатив та підходів. Учителі повинні також бути підготовлені до ОДГ як до роботи у школі, так і за її межами. Оскільки ОДГ має пронизувати життя школи, це ставить перед учителями вимоги щодо знання та вміння використовувати всі можливості, які пропонує школа.

Міжнародне співробітництво може сприяти підвищенню обізнаності про ефективну практику в Європі та підтримувати демократію навчання в найближчі роки.

¹²G. Morris, *EDC Policy and Practice: How to Bridge the Gap?*, Strasbourg, Council of Europe, DGIV/EDU/CIT (2003) 36, pp. 17-18.

¹³M.-R. Mifsud, *Learning and living democracy*, Conference on teacher training for education for democratic citizenship (EDC) and human rights education (HRE), Strasbourg, Council of Europe, 15-17 June 2005, DGIV/EDU/CIT (2005) 23.

3. КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У цьому розділі ми розглянемо професійні навички й уміння, які необхідні вчителям для надання належної підтримки тим, хто навчається за програмою ОДГ.

Для цього нам необхідно ознайомитися з цілями й завданнями ОДГ. Так, головна мета ОДГ полягає у загальному сприянні підготовці активних, освічених та відповідальних громадян.

Такі громадяни:

- *усвідомлюють* власні громадянські права та обов'язки;
- *поінформовані* щодо соціального та політичного стану в світі;
- *турбуються* про благополуччя інших людей;
- *логічно* висловлюють власну думку;
- *здатні* впливати на світові процеси;
- *активно* беруть участь у житті суспільства;
- *відповідальні* за свою громадянську позицію.

3.1. Головні переваги навчання учнів демократичного громадянства

Допомога школярам у тому, щоб вони стали активними громадянами, передбачає значно більше, ніж надання їм фактичної інформації про Конституцію чи судову систему їхньої країни. Йдеться, насамперед, про практичні й концептуальні знання, низку вмінь і навичок, а також про певні установки й цінності.

Видається доцільним виокремити ці три елементи концепції ОДГ:

- знання й усвідомлення;
- вміння і навички;
- установки й цінності.

Ці три різні елементи по суті взаємопов'язані. Йдеться про те, що демократичне громадянство може бути не лише самостійним предметом академічного навчання, а, насамперед, спрямоване на практичну діяльність. Останнє означає, що названі складові частини ОДГ повинні викладатися разом, а не окремо. Викладачі курсу ОДГ мають усвідомлювати взаємозв'язок між цими трьома елементами на кожному етапі навчання молодої людини і намагатися реально інтегрувати їх в умовах класного навчання (див. наведений нижче приклад ситуаційного дослідження, проведеного до Дня прав дитини у місті Баня-Лука)¹⁴.

Ці три елементи концепції ОДГ співвідносяться з чотирма вимірами активного громадянства:

- політичним;
- правовим;
- соціальним;
- економічним.

¹⁴Вчитель може виступати експертом, дія якого розглядається як інтеграція знання, поведінки, навичок, поглядів і цінностей. Учитель як експерт також означає: здатність розуміти абстрактні поняття, наявність високого рівня самосвідомості, здатність приймати етичні рішення, брати на себе відповідальність, займатися активною суспільною діяльністю.

Кожен із цих вимірів передбачає наявність конкретного знання й усвідомлення, вмінь і навичок, установок і цінностей. Опанування ними допомагає тим, хто навчається, інтегруватися в суспільство, спираючись на культурні традиції і тенденції розвитку своїх країн; хоче знайти роботу і брати участь у прийнятті політичних рішень.

Визначені елементи концепції ОДГ, враховуючи їх важливість для процесу навчання і повсякденної практики, потребують окремої характеристики.

3.1.1. **Знання й усвідомлення**

Відповідно до концепції ОДГ знання й усвідомлення відображають суть політики демократичної освіти, що заснована на інституційних структурах, розкриває особливості розгортання процесу прийняття рішень, спрямована на вирішення складних завдань практичного характеру, від яких залежить майбутнє суспільства.

- Усвідомлення інституційних рамок політики (як працює наша демократична система?), права (які органи й інститути приймають закони і рішення?), економіки (як організовані державні фінанси і яка роль належить бізнесу?), суспільства (як облаштоване наше суспільство?).
- Навчання практичних дій здійснюється через громадянство (які мої права та обов'язки?), участь (який реальний внесок я можу зробити в життя суспільства?), забезпечення прав людини (у чому полягають основні права людини і як вони реалізуються в суспільстві?).
- Усвідомлення й формування поглядів з головних питань демократичного громадянства відбувається:
 - у процесі осмислення сучасної ситуації (які новини і хто їх формує?);
 - відповідно до інтересів груп (хто до них належить і хто їх формує?);
 - залежно від цінностей та ідеології (які цінності й переконання мають найбільше значення?);
 - у процесі подолання конфліктів (як вирішити спірні питання шляхом переговорів?);
 - через аналіз ідей глобалізації (як глобалізація впливає на моє життя і на життя людей інших країн?);
 - на основі сталого розвитку (як його досягнути?).

3.1.2. **Вміння й навички**

До вмінь і навичок, необхідних під час викладання ОДГ, належать:

- *переконливість* – уміння виражати і відстоювати власну думку;
- *критичне мислення й аргументування* – вміння виносити судження й формулювати аргументи;
- *активність у вирішенні проблем* – здатність виявляти й визначати проблеми, притаманні ОДГ, і приходити до спільного висновку;
- *партнерство у прийнятті рішення* – вміння колективно обговорювати рішення;
- *міжкультурні навички* – здатність дивитися на речі з точки зору інших людей;

- *організація досліджень* – вміння вивчати і презентувати питання, пов'язані з ОДГ;
- *політичні дії* – навички участі в лобіюванні та проведенні акцій;
- *оцінювання* – вміння обговорювати наслідки особистісного й колективного досвіду навчання.

3.1.3. **Установки, цінності й схильності**

Знання і вміння – це інструменти, які по-різному застосовуються. Самостійно вони не забезпечують активну практику та відповідальне громадянство. В окремих випадках знання й вміння демократичного громадянства можуть стати зброєю проти демократії. Тут необхідно мати і прагнення позитивної участі в суспільному житті, і волю реалізувати це прагнення. Відтак, ОДГ завжди повинна передувати нормативна шкала цінностей. Сутність демократичних установок і цінностей полягає в тому, що принципи демократичного громадянства повинні не лише розуміти і використовувати, а й цінувати і, в разі потреби, захищати від скептицизму та автократії. Водночас виховання таких цінностей та установок, як закономірний навчальний процес у школах, на протипагу формуванню знань і вмінь, неможливо оцінювати формально.

- Головними критеріями установок і схильностей, притаманних демократичному громадянству, є такі:
 - відкритість;
 - повага до культурної та соціальної різноманітності;
 - готовність до розподілу й делегування повноважень;
 - довіра й чесність;
 - відданість істині;
 - самоповага й повага до інших;
 - терпимість до невизначеності, неоднозначних і невіршених ситуацій;
 - наполегливість як вміння чітко й сміливо викладати свої думки;
 - демократичне лідерство, що виражається в залученні інших до прийняття рішень;
 - робота в команді та співробітництво.
- Цінності, притаманні демократичному громадянству:
 - права людини;
 - рівність;
 - свобода;
 - справедливість;
 - мир;
 - взаємозалежність;
 - плюралізм;
 - сталий розвиток.

3.2. Професійні компетентності, необхідні спеціалістам для викладання курсу з демократичного громадянства

Професійні компетентності, необхідні вчителям для викладання курсу з ОДГ, повинні бути логічно пов'язані з їхньою активною життєвою позицією та відповідальним громадянством. Ці компетентності можна розділити на кілька загальних категорій: знання предмета та навчального плану, наявність навичок щодо методів викладання, здатність організувати власну діяльність та співпрацювати з людьми, прагнення до професійного удосконалення. Проаналізуємо їх докладніше.

3.2.1. Знання предмета

Насамперед, учителям необхідно достатньою мірою володіти предметом курсу, тобто розуміти цілі, завдання ОДГ, а також комплекс тих знань, умінь, навичок, цінностей і схильностей, які необхідно розвивати в молодих людей (див. вище). Без такого знання викладач не зможе визначити пріоритети навчання, планувати заняття, а також досягти рівноваги у викладанні основ знань, умінь, цінностей.

3.2.2. Зміст навчального плану

Від спеціалістів також вимагається відповідний рівень знання навчального плану, зокрема розуміння соціальної, культурної, політичної та економічної ситуації – у своїй країні та у світі в цілому. До цього належить і розуміння інституційної структури демократії, конституції, прав людини і громадянських прав.

3.2.3. Методи навчання

Важливо пам'ятати, що оволодіння базовими знаннями дозволяє викладачам сформулювати лише уявлення про предмет ОДГ. Натомість вони не розкривають самої сутності методів ОДГ. Розроблення адекватних методів навчання та доцільне їх застосування – одна із важливих сфер підготовки вчителів з ОДГ.

3.2.4. Управління і робота з людьми

Відповідно до концепції ОДГ її практична реалізація передбачається не лише у формі навчального предмета: вона охоплює всі сфери життя школи. Тому майбутнім учителям необхідно оволодіти важливими навичками роботи з людьми, скажімо, стосовно того, як встановлювати зв'язки і залучати до роботи місцеву громаду; підвищувати рівень участі школярів у житті школи; вирішувати потенційні протиріччя й нагальні питання тощо.

3.2.5. Прагнення до професійного розвитку

Неодноразово підкреслювалося, що ОДГ є динамічною концепцією, оскільки засноване на подіях, які відбуваються в суспільстві, і на відносинах людини та суспільства. Ця особливість ОДГ потребує такого ж самого динамічного удосконалення концепції через особистісну й професійну підготовку викладачів, їхнього залучення і внеску в забезпечення якості ОДГ у школах.

Ситуаційне дослідження

Уявімо, що вчитель хоче допомогти учням розвинути у себе демократичні навички. Запропонуємо слухачам розглянути проект побудови швидкісної автостради від аеропорту до туристичного курорту. Автострада економічно вигідна, але не доцільна з інших точок зору, наприклад, через загрозу підвищення рівня шуму й забруднення у розташованих неподалік житлових кварталах. Слухачам пропонується навести аргументи на користь кожної сторони і прийняти відповідне рішення. Також бажано розглянути компромісні варіанти, наприклад, щодо зміни маршруту автостради чи організації будівництва шумопоглинаючих бар'єрів.

Для стимулювання дискусії вчитель може розпочати заняття з рольової гри, в якій відтворюється процес прийняття рішень на компетентному рівні. При цьому слухачі у полеміці повинні вибрати кожен свою сторону.

У такий спосіб учитель може поєднати кілька навчальних завдань курсу ОДГ: по-перше, розширити знання про демократичні процеси; по-друге, сприяти розвиткові навичок самовираження й аргументації; по-третє, навчитися працювати і приймати рішення в неоднозначних ситуаціях.

3.3. Особистісні якості

Крім професійних компетенцій, є певні особистісні якості, які необхідні вчителям з ОДГ в їхніх щоденних стосунках з учнями. І хоча кожна із цих якостей є специфічною для ОДГ, на противагу іншим суб'єктам вони є пріоритетними і необхідними, якщо викладання та навчання в межах ОДГ планується робити ефективним.

Вони включають в себе:

- *справедливість* – бути справедливим з учнями;
- *відкритість* – готовність слухати і вчитися у школярів;
- *неупередженість* – рівнозначність в оцінюванні внесків учня;
- *співпереживання* – передбачення питань від учня;
- *впевненість у собі* – відсутність упереджень та агресивної поведінки;
- *чутливість* – обережне ставлення до суперечних питань і емоцій;
- *повага* – визнання культурних і соціальних відмінностей;
- *достовірність* – готовність поділитися власними поглядами;
- *самосвідомість* – опанування власними упередженнями;
- *готовність до діалогу* – стимулювання дебатів і дискусій.

Важливо також, щоб інтерес до питань, що стосуються демократичного громадянства і прав людини, не обмежувався професійною діяльністю вчителя, а виходив за межі класу і стосувався повсякденного життя. У такий спосіб учням допомагають зрозуміти, що ОДГ – це не абстрактна діяльність, а питання, пов'язані з реальним життям у сучасному світі.

Акцент на якість та інтерес такого роду відображає роль учителів як послів активної та відповідальної громадянської позиції, що передають її через власні стосунки з учнями та атмосферу життя навчального закладу.

І хоча окремі особистісні якості вчителів є наслідком їхнього темпераменту й характеру і в цілому не заперечують змін, інші можуть бути удосконалені шляхом підготовки настільки, щоб виконати своє призначення у програмах підготовки ОДГ.

3.4. Форми і методи навчання демократії

Враховуючи, що методи навчання демократії мають свої особливості та не настільки зрозумілі, як зміст концепції, розглянемо їх докладніше.

Як і кожен навчальний процес курс ОДГ розгортається в межах відповідного циклу, що складається із:

- *планування* – визначення навчальних цілей ОДГ відповідно до рівня слухачів і розроблення плану навчальної діяльності для досягнення цих цілей;
- *реалізації* – організації навчальної діяльності;
- *оцінювання* – визначення рівня засвоєння слухачами навчального матеріалу;
- *аналізу* – обґрунтування ефективності навчального процесу і планування наступного навчання.

Кожен з етапів цього циклу потребує від учителя ОДГ особливих навичок. Традиційні навички, якими володіють викладачі інших дисциплін, є недостатніми. Вчителям ОДГ необхідно, наприклад, опанувати й ефективно застосовувати актуальні саме для ОДГ методи навчання, такі як дискусія, рольові ігри, симуляції, робота над проектом тощо. Водночас, вони повинні усвідомити принципи оцінювання засвоєних знань з курсу ОДГ.

ОДГ як особлива форма освітньої діяльності покликана формувати у молодих людей навички активної громадянської участі. Тому для практичної реалізації концепції ОДГ необхідно застосовувати особливі форми навчання, якими викладачі повинні оволодіти достатньою мірою і вміти використовувати їх на практиці в різних обставинах. Наведемо основні з них:

- *форма індуктивного навчання* полягає в постановці перед слухачами конкретних ситуаційних завдань і проведенні на цій основі узагальнень (замість методів навчання, які починаються з конкретних понять);
- *форма активного навчання* це навчання через дію (а не лише через лекційний матеріал);
- *форма релевантного навчання*, в якій освітня діяльність зосереджується навколо подій реального життя школи, коледжу чи зовнішнього світу;
- *форма співробітництва* полягає у заохоченні до роботи в групах і спільного навчання;
- *форма інтерактивного навчання* це навчання через дискусії й дебати;
- *форма критичного навчання* полягає в розвитку у слухачів самостійного мислення і вміння вести полеміку;
- *форма участі* – надання слухачам можливостей робити внесок до власного навчання, наприклад, через розвиток теми дискусії, дослідження, самостійне оцінювання рівня свого знання і знання колег.

Зазначені форми навчання мають безпосередній вплив на ефективність концепції ОДГ і тому майбутнім учителям необхідно досконало оволодіти ними. Останнє стосується вміння вести дискусію й дебати, організувати групову роботу, застосовувати різні методики оцінювання тощо.

3.5. Управління навчальним процесом і робота з людьми

Спеціалісти з ОДГ повинні володіти відповідними навичками управління навчальним процесом і роботи з людьми. Це потребує особливої зосередженості на питаннях: забезпечення відповідного освітнього середовища; формування в собі здатності до моделювання навичок, умінь, цінностей і схильності; організації толерантних дискусій; налагодження зв'язку за межами класу. Розглянемо їх докладніше:

3.5.1. Створення відповідної навчальної атмосфери

Для ефективного проведення курсу ОДГ учителі повинні створювати “незагрозливу” атмосферу, в якій учні могли б почуватися комфортно, виражати власні думки, не побоюючись насмішок.

Отже, забезпечити навчальне середовище, яке б підтримувало освітні цілі, інакше кажучи, умови, в яких “засоби подання інформації відповідали б змісту самої інформації”, - основне кредо професійної діяльності вчителя. Наприклад, у процесі обговорення питання щодо прав дітей слухачі можуть бути розміщені таким чином, щоб мати рівні права слухати й відповідати на запитання. Цього можна досягти розміщенням слухачів у колі. Подібним чином свободу вираження не варто розглядати лише як принцип демократії: її необхідно практикувати у класі через навчальні методи, зосереджуючись на особистісних інтересах і запитах школярів.

3.5.2. Моделювання навичок, умінь, цінностей і схильностей

Для ОДГ важливе значення має особистість самого вчителя. Він повинен бути прикладом відповідних умінь, скажімо, захищати власну думку чи брати участь у виробленні спільного рішення, а також схильностей, таких як відкритість та демократичне лідерство.

3.5.3. Робота із суперечливими або “гострими” питаннями

ОДГ передбачає, що молоді люди схильні обмінюватися думками, ідеями з актуальних питань, які стосуються їхнього життя і життя їхньої спільноти. Природно, що такі питання можуть виявитися суперечливими або “гострими”. Відтак, учителі ОДГ повинні навчати молодих людей відстоювати власні погляди й переконання, не втрачаючи поваги до поглядів інших. Спеціалісти з ОДГ мають також розуміти, в яких випадках вони як учителі мають право виражати власне судження стосовно суперечливих питань.

3.5.4. Зв'язок із співтовариством за межами класу

Роль ОДГ в освіті молодих людей не обмежується класною кімнатою. Концепція ОДГ має важливе значення як для школи в цілому, так і для позашкільного товариства. Молоді люди повинні, в міру сил і можливостей, брати участь в обговоренні й навіть вирішенні відповідних завдань, пов'язаних із функціонуванням школи. Виховання у молодих людей активного громадянства сприяє зв'язку школи з суспільством. Найефективнішими формами є шкільні ради, громадські заходи і компанії. Відповідно, особлива роль підготовки фахівців із ОДГ полягає у наданні освіти майбутнім учителям стосовно цього аспекту їхньої діяльності.

3.6. Усвідомлення вчителем необхідності удосконалення професійної діяльності

Природа ОДГ передбачає наявність у вчителів схильності до усвідомлення потреби удосконалювати власну професійну діяльність.

3.6.1. Особистісний розвиток

У вчителів необхідно розвивати схильність до осмислення засвоєного та вміння робити висновки з власного досвіду. Важливим є усвідомлення вчителями своїх цінностей і установок, співвідношення між цими цінностями і методами навчання демократії. Цьому може сприяти як зовнішня допомога, так і колегіальна робота.

3.6.2. Професійний розвиток

Враховуючи динамізм ОДГ, а також необхідність підвищення його значущості серед учнів, постійного удосконалення потребує навчальний процес. Остання позиція передбачає і підвищення рівня знань, і розвиток навчальних підходів.

3.6.3. Співробітництво

Особистісному й професійному розвитку викладачів, а також підвищенню практичних навичок у викладанні курсу ОДГ, сприяє спільна професійна діяльність. Йдеться про наявність намірів і здатність вчитися одне в одного, особливо в колег та інших практикуючих фахівців. Прикладами такого співробітництва можуть бути командна робота в школі, залучення до роботи професійної асоціації ОДГ, взаємодія на місцевому, національному й міжнародному рівнях, участь в європейських і міжнародних проектах.

3.6.4. Самооцінка школою рівня реалізації ідей навчання демократії

Першим кроком на шляху до забезпечення якості є активна участь учителів у процесі формування завдань з ОДГ для кожної школи, порівнянні сильних і слабких сторін діяльності навчального закладу стосовно визначених завдань. Це сприяє розвитку культури об'єктивного оцінювання, формує навички аналізу. Інструменти оцінювання і показники якості для ОДГ розміщені в "Посібнику із забезпечення якості ОДГ у школах" (*Tool for Quality Assurance of EDC in Schools*).

3.6.5. Планування розвитку ОДГ у школах

Для забезпечення якості ОДГ учителі повинні мати змогу впливати на процес навчання. Останнє залежить від їхньої впевненості щодо власної ролі в розвитку ОДГ як предмета і як освітнього середовища школи загалом. Тому вони постійно повинні вносити пропозиції для досягнення мети. Йдеться, зокрема, про вміння використовувати результати самооцінки якості ОДГ, враховуючи дані зовнішніх перевірок (таких як інспекційні звіти і загальнонаціональні дослідження), виявляти сфери, які вимагають підвищеної уваги (наприклад система підготовки спеціалістів), вивчати шляхи і стадії удосконалення, брати участь в обговоренні запланованих заходів у межах школи.

Існує безліч цікавих прикладів, присвячених освіті демократичного громадянства і прав людини. Нижче подано опис одного з таких заходів, що відбувся на День прав дітей у місті Баня-Лука, Боснія і Герцеговина.

Учень середньої школи Баня-Луки демонструє представникам Ради Європи виконане з курсу ОДГ завдання. Це фото було зроблено в одній із середніх шкіл Баня-Луки на День прав дітей **20 листопада 2003 року**. Вчителі й учні кількох середніх шкіл (з **1 по 9 клас**) спільно підготували презентацію виконаного учнями завдання, присвяченого темі прав дітей. Учень розповідає про результати роботи блискучою англійською мовою і знає, як розмовляти з аудиторією (вміння й навички). Він демонструє відданність принципам демократичного громадянства і пишається своєю роботою (цінності й установки). Він добре розуміє предмет (знання й розуміння). Це дозволяє припустити, що виконана робота сприяє розвитку у нього почуття власної гідності.

Наведений приклад демонструє, як можна розвивати і практикувати активне громадянство в умовах школи: учень, який здатний чітко пояснити свою позицію в класі, зможе відстоювати власну точку зору і за його межами. Приклад засвідчує, що для реалізації ОДГ достатньо мінімальних ресурсів і що курс навчання громадянства можливо запроваджувати в будь-якій школі і в будь-якій країні. Викладання основ прав дітей і прав людини є невід'ємною частиною ОДГ. Наведений приклад подано за матеріалами керівництва Ради Європи з викладання прав дітей¹⁵.

¹⁵Rolf Gollob / Peter Krapf, *Exploring Children's Rights. Lesson Sequences for Primary Schools in Bosnia and Herzegovina*. Strasbourg, 2004.

4. ПРОЦЕСИ І МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ

Розглянувши кваліфікаційні вимоги до професійної діяльності педагогічних працівників, необхідні їм для ведення уроків демократичного громадянства, у цьому розділі ми спинимося на процесах і методах базової підготовки і перепідготовки вчителів, завдяки яким досягнення такої кваліфікації стане реально можливим. Також ми розглянемо процеси й методи, необхідні для навчання наставників з ОДГ.

Ми усвідомлюємо, що фінансова ситуація в окремих країнах накладає жорсткі обмеження на час і ресурси, необхідні для підготовки вчителів. Беручи до уваги таку обставину, ми намагалися викласти систему підготовки учителів для ОДГ таким чином, щоб успіхи не залежали від наявності відповідного рівня ресурсів, а, насамперед, окреслювали загальні риси підготовки вчителів у різних умовах і ситуаціях.

Головне в процесі підготовки до ОДГ – це наявність групи вчителів, які щиро прагнуть удосконалювати свої вміння у викладанні демократичного громадянства. Зазвичай, проведення курсу підготовки передбачає залучення досвідченого наставника чи наставників. У крайньому разі, може бути й самостійний курс підготовки, в межах якого вчителі працюють спільно згідно з визначеними нижче загальними принципами, наприклад, у групах однопрофільних спеціалістів.

Ми розпочнемо з викладу окремих загальних умов підготовки вчителів з ОДГ.

4.1. Особливості підготовки вчителя з ОДГ

Процес підготовки вчителів невіддільний від змістової основи демократичного громадянства.

У попередніх розділах зазначалося, що мета ОДГ полягає в підготовці людей до активної участі в житті демократичного суспільства. Оскільки це співвідноситься з основними елементами концепції ОДГ – знання і розуміння, вміння й навички, цінності й установки – головний акцент необхідно зробити на розвитку у слухачів здатності діяти в дусі демократичного громадянства. Зміст ОДГ ґрунтується на реальних життєвих ситуаціях, з якими стикаються слухачі щоденно, він є основою їхнього спілкування та спільної роботи з ровесниками й іншими громадянами. Відтак, освітня діяльність повинна бути спрямована на вирішення питань і прийняття рішень, які підвищують якість життя у суспільстві – в їхніх школах, містах і селах, у всьому світі.

Щоб досягти ефективності, підготовка вчителів (і підготовка їхніх наставників) з ОДГ повинна відображати головну мету і враховувати супутні механізми навчання. Так, змістова частина підготовки вчителів не може обмежуватися предметним знанням – соціальним, політичним, культурним або економічним. Він (цей процес) не може обмежитися і формальними методами підготовки, такими як лекція. Враховуючи значущість предметного знання і формальних методів, підготовка спеціалістів повинна передбачати залучення й інших форм і методів навчання, які сприяють виробленню унікального для ОДГ підходу та наступного виховання у молодих людей якостей активних, освічених та відповідальних громадян.

Основні підходи ґрунтуються на трьох суттєвих принципах:

- *активне громадянство найкраще пізнається через дію, а не повчання* – учням повинна надаватися можливість самостійно вивчати питання, пов'язані з демократичним громадянством і правами людини;
- *навчання активного громадянства не обмежується запам'ятовуванням фактичних даних, але полягає і в практичному розумінні, вміннях і навичках, цінностях і схильностях;*
- *середовищем є урок* – через запропонований учителем приклад і форми організації шкільного життя учні можуть дізнатися про демократичне громадянство не менше, ніж на формальному уроці.

Визначені принципи обумовлюють і низку особливостей професійної підготовки до ОДГ. До них належать:

4.1.1. **Активне навчання**

У процесі підготовки спеціалістів з ОДГ варто робити наголос на активному навчанні. Активне навчання – це навчання через дію. Йдеться про навчання в реальних ситуаціях, спираючись на принцип самостійного вирішення проблем. Нерідко активне навчання називають “емпіричним”.

У підготовці спеціалістів з ОДГ активне навчання важливе тому, що сама сутність громадянства означає практичну діяльність. Люди вчаться демократії і прав людини не лише на уроках, а й через власний досвід. У процесі формального навчання цей досвід починається в класі й продовжується загальним духом культури школи чи коледжу. Нерідко таке навчання називають навчанням через демократію або через права людини.

Принципи активного навчання можуть утілюватися вчителями у школах на семінарських заняттях та курсах підготовки.

Відповідно до концепції ОДГ перевагу необхідно надавати активному навчанню (а не формальному), тому що слухачі – школярі й дорослі – безпосередньо беруть участь в освітньому процесі. Активне навчання забезпечує ефективність сприйняття матеріалу, оскільки ґрунтується на конкретних прикладах, а не навпаки. Скажімо, розглядаючи різні типи прав, вони можуть відштовхуватися від існуючих у школі порядків або правил поведінки і не починати з дискусій про концепцію прав як таких.

4.1.2. **Цілеспрямована підготовка**

За основу підготовки вчителів до ОДГ мають братися завдання, які розглядаються самими вчителями у процесі викладання ними у школі курсу демократичного громадянства. До таких завдань, зокрема, належать: планування уроків, структурування проєктів, організація днів прав людини, оцінювання результатів навчання школярів, організація молодіжного парламенту тощо. Принципи цілеспрямованості (орієнтованість на завдання) стали вихідними для підготовки Радою Європи рекомендацій з прав дитини¹⁶ і таких принципів необхідно дотримуватися під час організації семінарів з підготовки вчителів.

¹⁶Peter Krapf / Rolf Gollob, *Exploring Children's Rights: Lesson Sequences for Primary Schools in Bosnia and Herzegovina*, Strasbourg, 2000.

Цілеспрямоване (орієнтоване на завдання) навчання доцільно запроваджувати з низки причин:

- це чудовий засіб активного навчання, тобто навчання через дію;
- дозволяє організувати таку структуру семінарів професійної підготовки, яка передбачає виконання учасниками семінару отриманих завдань та проголошення доповіді про результати на початку наступного семінару;
- підвищується ефективність підготовки, оскільки вчителі працюють над завданнями, актуальними для їхньої професійної діяльності;
- для аналізу пропонуються проблеми з реального життя та оригінальні матеріали;
- процес підготовки змістовніший, що підвищує мотивацію вчителів;
- у вчителів виникає почуття успіху й власного авторства стосовно наслідків інтелектуальної праці.

4.1.3. **Узгодженість**

Джерелом підготовки спеціалістів з ОДГ повинні бути ситуації з реального життя і повсякденного досвіду – питань, які хвилюють учителів та їх учнів як громадян – злочинність, конфлікти, охорона здоров'я, навколишнє середовище.

Це важливо, оскільки:

- викладачі ОДГ повинні вміти залучати молодь до громадської діяльності;
- викладачі ОДГ мають активно розвивати власні професійні інтереси та усвідомлювати сучасні проблеми – не для того, щоб виявляти свої переконання у класі, а для того, щоб залучати учнів до вирішення проблем і доводити, що така діяльність має важливе значення для громадян демократичного суспільства.

4.1.4. **Робота в команді**

У процесі підготовки вчителів до ОДГ особливу увагу необхідно приділяти формам спільного навчання, тобто навчанням в парах, маленьких і великих групах і/або однопрофільних групах підтримки. Робота в групах важлива, оскільки:

- вона надає вчителям моделі колективної співпраці, які пізніше можуть бути застосовані в класі;
- вона мотивує вчителів до обміну співпраці і поглядами, що значно збільшує ймовірність вирішення проблем;
- вона виступає як протипага принципу самостійної роботи вчителя у класі.

4.1.5. **Інтерактивні методи**

Підготовка вчителів до ОДГ вимагає приділяти також особливу увагу інтерактивним методам, таким як дискусія і дебати. Інтерактивні методи важливі, тому що:

- вони допомагають учителям навчитися використовувати інтерактивні методи в наступній роботі у школі;
- вони підвищують активність участі вчителів у самому процесі професійної підготовки.

4.1.6. **Критичне мислення**

Процес підготовки вчителів до ОДГ передбачає розвиток у них здібностей до самостійного аналізу питань, пов'язаних з демократією, на противагу оголошенню наставником “готових” рішень. Це суттєво, оскільки:

- вчителі зможуть ефективніше розвивати в учнів навички самостійного мислення – що є важливим елементом демократичного громадянства;
- вчителі відчують у собі сили брати відповідальність за власний професійний розвиток і викладання ОДГ.

4.1.7. **Участь**

У процесі підготовки до ОДГ необхідно надавати вчителям можливість робити свій внесок у навчання. Потрібно всіляко заохочувати їх активну участь у процесі підготовки і надавати перевагу саме такій участі, а не пасивному сприйняттю знань; активна участь може полягати, наприклад, у виборі завдань, оцінці своїх сильних і слабких сторін, визначенні пріоритетів для самовдосконалення.

Такий аспект участі є важливим через те, що:

- допомагає вчителям зрозуміти принципи залучення учнів до програми ОДГ;
- надає їм відчуття впевненості й особистісної причетності по відношенню до наслідків власної інтелектуальної праці;
- спонукає їх до більшої самостійності, що особливо важливо за умов обмежених ресурсів і доступу до програм підготовки з ОДГ.

Навчання вчителів з ОДГ має бути:

- *активним* – підкреслювати важливість навчання через дії;
- *цілеспрямованим* – зосереджуватися на конкретних завданнях ОДГ;
- *узгодженим* – бути сконцентрованим на ситуаціях з реального життя;
- *заснованим на співробітництві* – заохочувати спільне навчання;
- *інтерактивним* – використовувати метод дискусій і дебатів;
- *критичним* – розвивати самостійне мислення;
- *заснованим на участі* – дозволяти майбутнім спеціалістам брати активну участь у процесі підготовки.

4.2. Процес підготовки

Основний процес підготовки до навчання демократичного громадянства містить **4** ключових елементи: моделювання – оброблення – застосування – наставництво¹⁷.

Вчителі, які прослухали курс підготовки, зможуть аналогічно побудувати курс навчання у своїх школах:

¹⁷Див. Rolf Gollob and Peter Krapf, *An Outline of Planning Elements and Learning Methods in Human Rights and Civic Education*, p. 20, Strasbourg, 1998 (Загальна схема планування в галузі освіти з прав людини і громадянства).

4.2.1. *Моделювання*

Моделями якісного навчання і викладання у школах можуть слугувати всі аспекти попередньої та поточної підготовки. Моделювання переводить учителя у стан слухача (учня), що дозволяє їм побачити й випробувати ОДГ з позицій учня. Курс підготовки не може імітувати школу, але може запропонувати моделі для різнобічного розвитку творчого навчального процесу.

По-перше, як модель можна розглядати сам семінар. Незважаючи на необхідні елементи формального навчання, техніка викладання і методологія ОДГ не може бути засвоєна через звичайні лекції. Вони повинні моделюватися наставником. Останнє належить до широкого діапазону освітньої діяльності – ведення дискусій, розвиток критичного мислення, здійснення проєктів і використання наочності для планування уроків і робочих схем, а також застосування загальних принципів викладання ОДГ, таких як навчання у дусі демократичного громадянства і прав людини.

По-друге, моделювання належить до персональних рольових моделей, які повинні демонструвати слухачам своїм прикладом наставники. Наставникам варто моделювати ті демократичні цінності й схильності, які, врешті-решт, мають бути надані учням у школі, наприклад, повага, відкритість і готовність вирішувати конфліктні ситуації через дискусії.

4.2.2. *Оброблення*

Для досягнення більшої ефективності моделювання повинно супроводжуватися процесом осмислення. Вчителям потрібен час, щоб усвідомити пройдений матеріал і визначити, як його можна використати у практичній діяльності. Це означає виявлення моделей та їх відкриття для зворотного зв'язку, обговорення і відтворення.

Такий процес осмислення надає можливість учителям освоїти і глибше вивчити загальні педагогічні принципи, що покладені в основу програми підготовки, в якій вони беруть участь. Ілюстрацією практичного застосування принципів ОДГ для вчителів можуть стати приклади з Блакитної папки¹⁸ і керівництва з прав дітей¹⁹. Це дозволить учителям узагальнити пройдене і застосувати засвоєний матеріал до інших ситуацій, вибудовуючи тим самим індивідуальну систему практичних методів ОДГ.

Саме на цій стадії процесу професійної підготовки вчителі усвідомлюють пройдений матеріал, а досвід участі в програмі підготовки стає освітнім. З цієї причини надання відповідного часу для засвоєння має першочергове значення. Елемент засвоєння не можна втрачати навіть за умов часового обмеження програми підготовки, звідси – загальний принцип підготовки: “Краще менше, але краще”.

4.2.3. *Застосування*

Суттєвим аспектом процесу підготовки є використання засвоєного в реальному житті. Оброблення передбачає усвідомлення і, відповідно, допомагає слухачам значно краще запам'ятовувати інформацію, ніж після прослуховування лекції. Тим часом, у кінцевому підсумку найкраще запам'ятовується те, що на практиці використано в реальному житті.

¹⁸Див. Rolf Gollob and Peter Krapf, *An Outline of Planning Elements and Learning Methods in Human Rights and Civic Education*, p. 20, Strasbourg, 1998 (Загальна схема планування в галузі освіти з прав людини і громадянства).

¹⁹Peter Krapf and Rolf Gollob, *Exploring Children's Rights*. Strasbourg, 2004.

Таким чином, третя суттєва стадія підготовки до ОДГ передбачає використання вчителями набутих умінь у своїй професійній практиці. Це може бути реалізовано після закінчення семінару через визначені наставником або самими вчителями вправи для практичного використання у школі, коледжі, наприклад, відповідні форми уроку, дискусії чи групової роботи. В ідеальному випадку такі вправи можуть стати “продуктом”. Наприклад, презентацією, яку вчитель може продемонструвати у процесі підготовки на початку наступного семінару.

4.2.4. *Наставництво*

Формальне навчання, тобто усний виклад, відіграє важливу, хоча й другорядну роль у процесі підготовки. Така форма ефективна в різних ситуаціях, скажімо, коли вчителі звертаються за порадою, вивчають модель, запропоновану наставником, або визначають навчальні завдання для майбутньої роботи у школах.

Крім того, саме формальне навчання може стати об’єктом для моделювання.

4.3. Навчальна атмосфера

Подібний підхід до підготовки спеціалістів вимагає створення відповідної навчальної атмосфери. Йдеться про незагрозливе середовище, в якому вчителі можуть вільно обмінюватися думками й виявляти ініціативу, незважаючи на можливі невдачі. Подібна атмосфера складається поступово. Встановленню клімату довіри можуть сприяти вправи, які допомагають учасникам краще пізнати одне одного, а також їх участь у плануванні процесу підготовки, наприклад через вибір тем, запитань для дискусії й визначення пріоритетів навчання.

4.4. Роль наставника з ОДГ

Наставник з ОДГ виконує не одну, а безліч функцій. До них належать: керівництво, планування, надання інформації, демонстрація; сприйняття і структурування ідей учасників; рекомендації варіантів вирішення завдань; контроль; спостереження; оцінка; здійснення зворотного зв’язку; спонукання; передавання повноважень; управління дискусією.

Досвідчений наставник не лише здатний виконувати ці різноманітні функції, але й знає, коли їх виконувати. Така кваліфікація необхідна наставникам у процесі моделювання занять. Наставник повинен пам’ятати про ці функції під час планування курсів підготовки, щоб учителі мали у наявності модель тих методів, які необхідні для ведення курсів ОДГ у школах.

Дидактична схема підготовки до ОДГ

Концепцію активного громадянства, ключові завдання ОДГ і принципи підготовки спеціалістів можна подати у формі тривимірної моделі. До складу такої моделі включено:

- 4 виміри громадянства (політичний – правовий – соціальний - економічний);
- 3 елементи навчання демократичного громадянства (знання і розуміння, вміння й навички, установки і цінності);
- 4 базових елементи підготовки спеціалістів (моделювання, оброблення, застосування і наставництво).

Дидактична модель ОДГ

4.5. Ситуаційне дослідження процесів і методів

Окремі ключові принципи підготовки спеціалістів з ОДГ ілюструються прикладом із програми підготовки у Боснії та Герцеговині. Цей приклад також засвідчує, чого можна досягти в умовах обмежених матеріальних ресурсів – при тому, що найціннішим ресурсом є відданість самих учителів принципам ОДГ.

4.5.1. Проект

Проект був спільною програмою Ради Європи та інституту Бая-Луки і фінансувався Спільною програмою Європейської Ради і Ради Європи по Боснії та Герцеговині.

Наданих коштів було достатньо для проведення упродовж півтора року стартового п'ятиденного семінару і чотирьох дводенних семінарів.

Мета полягала в розвитку нового підходу до викладання прав дітей. Була розроблена послідовність із чотирьох уроків на рік, які викладалися від останнього року в дитячому садку (1 рівень) до 9 рівня, тобто упродовж кількох років навчання у початковій та молодшій середній школі. Уроки проводилися штатними вчителями у класах раз на тиждень. Передбачалося, що ці короткі блоки, кожен з яких складається із 4 уроків, будуть зорієнтовані на конкретні завдання і розвинуться в невеликі самостійні проекти, які можна буде об'єднати в кінцевий продукт.

Було упорядковане керівництво до викладання прав дітей (переглянутий варіант²⁰). Для визначеної керівництвом діяльності та семінарів не потрібно було дорогих матеріалів чи обладнання. Перед початком семінарів усім учасникам надавався проект керівництва, щоб кожен мав можливість висловити власну точку зору.

4.5.2. *Створення "однопрофільних груп підтримки"*

Найціннішим ресурсом були самі вчителі. Вони об'єднувалися в групи "однопрофільної підтримки" на місцевому та регіональному рівнях. Цим групам у проекті надавалася ключова роль. Вони формували структуру семінарів і несли відповідальність за доцільність планування програми семінарів, а також мали першочергове право передавання відповідальності від наставників учителям і школам. Очікується, що з часом окремі вчителі – учасники семінарів – після додаткової підготовки й самі зможуть стати наставниками з ОДГ. Це сприятиме розвитку сталих структур підготовки спеціалістів з демократичного громадянства у Боснії та Герцеговині.

4.5.3. *Проекти на основі школи*

Проект засновано на принципах проблемно-орієнтованого навчання і партнерської роботи. Різні команди працювали над кількома проектами в межах шкіл, які передбачалося поєднати спільним заходом – Днем прав дітей у Баня-Луці. Кожен шкільний проект окремо був покликаний зробити внесок у спільну справу, наприклад, виставку плакатів, вироби ручної праці, малюнків тощо.

Завдання роздавалися командам на першому семінарі. Кожен наступний семінар починався з демонстрації внеску учасників. Враховуючи, що для планування кожної наступної діяльності у своїх школах командам необхідно було мати час, – залишалася приблизно половина семінарського часу на презентацію нової теми наставниками; останнє доводить, що для проблемно-орієнтованого спільного навчання наставникам необхідно ретельно планувати програму підготовки.

4.5.4. *Вправа з гербом*

Перший семінар розпочався із заняття, під час якого вчителі, працюючи в групах, створювали плакат з гербом. Кожен член групи пропонував одну секцію гербового щита, використовуючи образи й символи, які відображають його/її побажання на майбутнє, а також особливості власного досвіду, яким він/вона бажав поділитися. Підготовка до роботи

²⁰Peter Krapf and Rolf Gollob, *Exploring Children's Rights*. Strasbourg, 2004.

над новим проектом супроводжувалася презентацією членами групи своїх варіантів герба для знайомства учасників семінару одне з одним.

Вправа з гербом слугувала не лише засобом зближення учасників, а й моделлю підготовки і викладання демократичного громадянства. Насамперед, ця вправа демонструвала навчальний метод, який у Блакитній папці значиться під назвою “розбиваючий лід”²¹. Вона продемонструвала можливість поєднання в одну форму діяльності різних навчальних методів – пленарні засідання, групову та індивідуальну роботу, презентації та підсумкові лекції.

Вправа показала вчителям, як залучати учасників семінару до роботи, надала їм можливість поділитися власними очікуваннями і досвідом з іншими членами групи. Для активізації відчуття причетності слухачів у вправі було використано оригінальний матеріал, що демонстрував, як слухати та обмірковувати пропозиції учасників. Таким чином, вправа з гербом допомогла слухачам зрозуміти, що викладання на основі прав людини є невід’ємною частиною освіти у цій сфері, і надала їм модель такого навчання. Вона також допомогла усвідомити, що наставник і вчитель у процесі ОДГ мають різні ролі.

Важливо й те, що учасникам була надана можливість навчатися через реальний досвід, а не через заучування кодексу правил.

4.5.5. Демонстраційні моделі

Головним завданням програми семінару було забезпечення вчителів навчальними моделями з вивчення прав дітей в умовах класу. Цьому завданню передував добір вправ із Блакитної папки, окремі з яких увійшли до методичного посібника, так званого керівництва з прав дітей. Розроблення моделей враховує їх реалізацію у чотирьох сферах навчання і викладання ОДГ:

- *процесах* – інтерактивному навчанні, роботі над проектами, обговоренні й зворотному зв’язку;
- *продуктах* – модельних уроках або частинах уроків, які проводять учителі на семінарах чи спостерігають у місцевих школах, а також роботах учнів, наприклад, предметах прикладного мистецтва, шкатулках і плакатах²² – як демонстрації практичного застосування методів;
- *принципах* – таких, як навчання через права людини, навчання прикладом, цикл “модель - процес - застосування”, роль формальної освіти;
- *особистісний* – через “послання” наставників стосовно принципів соціальної взаємодії, наприклад, поваги до ідей і поглядів інших (особистість учителя повинна відповідати принципам ОДГ: якщо урок присвячено темі “демократія”, а вчитель вибудовує його в авторитарній манері, навряд чи він здобуде довіру учнів).

На практиці ці різні види моделювання будувалися одночасно. Їхнє обговорення відбувалося лише під час підведення підсумків на аналітичних сесіях.

4.5.6. Наочне навчання

У процесі семінарів наставники приділяли увагу опису плану викладання прав дітей і намагалися це наочно демонструвати (етап оброблення інформації).

²¹Training for Democratic Citizenship, Exercise 1.3, Identity Coat of Arms.

²²Див. Exploring Children’s Rights, Classes 4, 6, and 8; Gollob / Krapf, op. cit., 2004.

Це завдання виконувалося двома способами: через формальне викладання та заняття, спрямовані на осмислення учасниками отриманої інформації та обміну ідеями.

Наставники пояснювали використання методів навчання. Цей процес нерідко називають “мета-навчанням”, тобто наукою про цілі і методи викладацького фаху.

Учасникам надавалася можливість аналізувати сам процес семінару – причому не після повернення додому, а в процесі самого навчання. Організація уроку сама по собі не обов’язково має навчальний ефект. Слухачі, незалежно від їхнього рівня, повинні навчитися інтегрувати до навчальних матеріалів нові інформаційні фрагменти, категорії й досвід. Це досить індивідуальний процес, який вимагає часу, підтримки і, за потреби, критики.

До наступного семінару перед учителями ставилися завдання, спрямовані на осмислення та оброблення отриманої інформації, включаючи презентації, демонстрації в пленарних групах, читання й планування. Також учителі вивчали проект керівництва з прав дітей, що не лише сприяло удосконаленню цього видання, але й дозволило учасникам оцінити результати семінару.

Іншим практичним і корисним способом оброблення учасниками семінару засвоєного матеріалу була презентація того, чого вони навчилися на семінарі (в тій формі, яка була б доступною і зрозумілою їхнім учням у школах). Незважаючи на те, що методика навчання ОДГ для підлітків і дорослих будується на одних принципах, формат шкільного викладання має низку важливих особливостей адаптаційного характеру. Процес визначення й адаптації програми ОДГ для шкіл є потужним стимулом для участі вчителів у програмі професійної підготовки.

4.5.7. *Застосування набутих навичок*

Семінари будувалися на тих принципах, що й керівництво з прав дітей. Після закінчення семінару перед учителями завжди ставилося розраховане на відповідний термін виконання нове завдання, причому завдання визначали самі учасники семінару, а не наставники.

Завдання передбачали: додаткове читання, планування і проведення уроків, описаних у керівництві з прав дітей; удосконалення керівництва; спільну роботу з членами педагогічного складу і провідними вчителями; організацію модельних уроків для залучення більшої кількості вчителів до процесу підготовки.

Керівництво з прав дітей дозволило поєднати ці завдання в один захід – День прав дітей. У такий спосіб учителі змогли скоординувати окремі проекти у школах і провести загальний захід, що відбувся в Баня-Луці **20** листопада **2003** року.

Проблемно-орієнтований підхід означав, що в першій частині семінару завжди виступали учасники. Вони проводили виставки проектів, робили доповіді та обмінювалися ідеями. Наставники здійснювали зворотний зв’язок, підтверджуючи результати виконаної учасниками роботи і, в разі потреби, робили критичні зауваження. У другій частині семінару головна роль належала наставникам, які надавали учасникам нові матеріали: теоретичні основи ОДГ та методи викладання. Третя частина семінару була спрямована на оброблення засвоєного, в тому числі на визначення завдань і планування. У такий спосіб вчителі встановлювали зв’язок з наступною практичною роботою в школі.

4.6. Підготовка наставників

Професійна підготовка спеціалістів з ОДГ, заснована на самоосвіті чи роботі в колегіальних групах, має обмежені можливості. Для успіху загальнонаціональної чи регіональної програми професійної підготовки необхідна команда досвідчених наставників (тренерів).

У цьому розділі ми докладно розглянемо кваліфікацію, необхідну наставникам для підготовки вчителів з ОДГ, усвідомлюючи, що роль наставників можуть виконувати викладачі університетів і коледжів, педагоги, шкільні вчителі, незалежні експерти, спеціалісти чи координатори проєктів.

Підготовка наставників з ОДГ значною мірою схожа з навчанням викладачів різних спеціальностей. У кожному випадку необхідний високий рівень знання теорії та практики ОДГ. Передбачається, що майбутні наставники самі мають досвід викладання демократичного громадянства і прав людини.

Очікується, що процес підготовки наставників відображатиме характер ОДГ, тобто буде орієнтований на завдання і реальні ситуації, матиме елементи активного навчання, командної роботи і буде заснований на інтерактивному, критичному підході до процесу підготовки.

Особистісні характеристики і професійні здібності наставників з ОДГ багато в чому збігаються з характеристиками вчителів. І тим, і іншим мають бути притаманні ентузіазм і захопленість ОДГ, вміння слухати і співпереживати, створювати незагрозливе середовище або такий настрій, який би мотивував слухачів. Кожен по-своєму вони повинні бути активними, поінформованими й відповідальними громадянами.

Водночас існує низка важливих відмінностей між підготовкою наставників та вчителів ОДГ:

- роль наставника полягає у підготовці людей до відповідного типу професійної практики, натомість як роль учителя стосується громадянського виховання підростаючого покоління;
- вчителі, які закінчили курс професійної підготовки, переважно роблять це добровільно, натомість як учні зобов'язані відвідувати школу;
- вчителі, які завершили курс базової підготовки чи перепідготовки, уже мають досвід викладання. Вони мають власні погляди на процес навчання й викладання – як особистості і, у випадку практикуючих учителів, як члени професійного співтовариства з усталеними традиціями;
- вчителі, на відміну від школярів, - дорослі люди²³.

Ці відмінності впливають як на тип підготовки, так і на роль наставника.

²³Eliasz, J.L. & Merriam, S.B., (1995) *Philosophical Foundations of Adult Education*, Krieger Pub., Florida (Філософські основи навчання дорослих).

4.6.1. *Миттєва віддача і практична користь*

Один із стимулів для залучення вчителів до програми професійної підготовки полягає в можливості миттєвого використання набутих знань, умінь і навичок у професійній практиці. Навчання дорослих тісно пов'язане з обставинами життя людини: дорослі схильні брати участь у програмах професійної підготовки лише у випадку, якщо така програма забезпечує безумовну користь.

Це означає, що наставники повинні розуміти, як учителі сприймають власну роль у навчальному процесі та що вони вважають корисним для своєї практики. Наставники мають бути поінформовані щодо різних практичних обмежень і потенціалу ОДГ у контексті відповідного освітнього середовища й традицій. Лише в цьому випадку вони зможуть урахувати потреби вчителів і включити їх до плану семінару.

Це означає, що наставники повинні спрямовувати всі свої зусилля на задоволення усвідомлених учителями освітніх потреб. Усвідомлені вчителями власні освітні потреби можуть не відповідати національній чи регіональній програмі ОДГ і навіть суперечити їй. Тому дуже важливо, щоб наставники мали уявлення про те, як учителі сприймають процес підготовки і планували б відповідно курс.

4.6.2. *Принципи навчання дорослих*

Розглядаючи процес підготовки наставників з ОДГ, важливо пам'ятати про відмінності у навчанні дорослих і дітей. Відповідно й курс підготовки наставників повинен ґрунтуватися на своїх моделях і методології викладання, а також урахувувати тенденції розвитку психології дорослих. Ключовими у навчанні дорослих є два фактори – швидкість і змістовність. Здатність дорослих реагувати на навчання з віком знижується, тому обмежені часові рамки і напруження можуть негативно впливати на якість навчання. Як згадувалося раніше, навчання у дорослому віці тісно пов'язане з життєвими обставинами людей. У зв'язку з цим дорослі не схильні вступати на навчальні курси, якщо останні недостатньо змістовні.

4.6.3. *Самоаналіз*

Головна складність у процесі вироблення навчального плану з ОДГ полягає в необхідності долати перепони особистісного досвіду, який заважає навчальному процесу. Професійний досвід учителів через прагнення спиратися на застарілі методи може формувати негативне ставлення до процесу навчання. Це особливо стосується ОДГ. Інтерактивні й демократичні методи навчання курсу ОДГ вступають у протиріччя з традиційними, авторитарними методами шкільного викладання. Відповідно, що й підготовка до викладання курсу ОДГ може означати відмову від окремих прийнятих методів.

Водночас відмова від застарілих і навчання нових методів недосяжні лише засобами інтелектуальних вправ. Люди зі значною мірою ймовірності будуть змушені переглянути свої позиції, якщо будуть поставлені в конкретну ситуацію і змушені діяти відповідно до своїх уявлень, а не сперечатися про них; у разі безумовного прийняття на віру поняття будуть перевірятися досвідом.

Тому наставникам із ОДГ необхідно знати про ті уявлення, якими, можливо, керуються вчителі щодо концепції ОДГ. Сучасне суспільство відрізняється культурною багатокладністю, а політичні та економічні умови нерідко формують освітній досвід.

Наставники, наскільки це можливо, мають бути поінформовані про особисту історію і досвід слухачів, а також про специфіку й традиції їхнього товариства.

“Важливим для розвитку такої форми знання є введення до процесу навчання елемента самоаналізу – особистісного і професійного. Наставники повинні володіти вміннями, які сприятимуть осмисленню слухачами своїх поглядів і переконань та їхнього зв'язку з теорією і практикою ОДГ”²⁴.

Необхідно відзначити три важливих аспекти осмислення:

- *педагогічний* – осмислення технологічного процесу навчання і викладання, наприклад, використання різних методів опитування в межах ОДГ;
- *цільовий* – осмислення причин навчання людей демократичному громадянству та практичних наслідків;
- *етичний, соціальний і політичний* – осмислення системи цінностей, на яких заснований підхід у викладанні ОДГ.

Керівництво критичним осмисленням – тривалий і складний процес, що охоплює всю систему професійної підготовки до ОДГ. Його значущість полягає не лише в розвитку концепції ОДГ в умовах навчання слухачів, але і в тому, що вчителі, які піддають сумніву власні судження, визнають етичні дилеми, демонструють відкритість до альтернативних ідей, дозволяють це і своїм юним учням. Моделюючи процес ОДГ, вчителі заслуговують право розвивати у школярів критичне мислення.

Елементи самоаналізу можуть бути запроваджені до процесу підготовки різними засобами. Серед них:

- автобіографія – наприклад, особисті щоденники вчителів; цей метод може спотворювати дійсність, але може бути вдалою вихідною позицією;
- погляд з позиції учнів – викладачі, які опановують курс, намагаються поглянути на себе з позицій учнів або колег;
- досвід колег – може слугувати своєрідним дзеркалом, у якому вчителі розглядають відображення власних дій;
- теоретична література з підготовки вчителів – може допомогти вчителям вийти за межі формальної логіки і відкрити нові перспективи практичної діяльності.

Водночас наставники повинні прискіпливо аналізувати і власні ідеї, філософію, які справляють значний вплив на організацію ними курсів підготовки, а також усталені і сприйняті ними беззаперечно переконання й цінності. Професійна підготовка до ОДГ завжди заснована на власній вірі наставника в цінності демократії і громадянства, в етичні установки, а також на бажанні брати участь у громадянському житті демократичного суспільства.

²⁴S.D. Brookfield. *Becoming critically reflective teacher*, Jossey-Bass Publishers (1995). (Як стати критично налаштованим учителем).

4.6.4. *Аналіз принципів ОДГ*

Центральне місце у процесі підготовки належить чітко окресленим принципам навчання демократичного громадянства. Саме розуміння принципів і причин, які керують тими чи іншими діями, вирізняє професійного викладача від непрофесійного.

Тому наставники повинні розуміти різні шляхи концептуалізації ОДГ, уміти пояснювати принципи їх практичного застосування. Йдеться не лише про передавання знання, а й про створення ситуацій, у межах яких слухачі можуть аналізувати принципи ОДГ, скажімо, щодо активного та проблемно-орієнтованого навчання, необхідності зосередитися на реальних питаннях, актуальних для школярів.

Попри переконаність наставників стосовно правильності власних уявлень про ОДГ, вони не повинні нав'язувати свої переконання й ідеї слухачам. Останнє не лише є неефективним, а й суперечить сутності демократичного громадянства. Пам'ятаючи, що місія наставників – допомогти слухачам в опануванні принципами викладання ОДГ, вони також зобов'язані поважати погляди інших людей. Вони можуть вносити пропозиції, наприклад, на основі даних досліджень чи теоретичної літератури з ОДГ, але їм варто вміти сприймати і погляди інших.

4.6.5. *Розвиток товариства практиків*

Підготовка спеціалістів з ОДГ полягає не лише у сприянні особистісному й професійному зростанню вчителів, а й розвитку товариства практиків²⁵.

Одна із функцій наставників з ОДГ полягає у допомозі вчителям набувати вмінь, які дозволять їм співробітничати і розвивати партнерські стосунки з іншими вчителями й учасниками демократичного процесу. Спільна робота та обмін знаннями є ключовими елементами життя в демократичному суспільстві й професійній практиці ОДГ.

Важливим аспектом такої діяльності є допомога спеціалістам з ОДГ в організації (установі) і підтримці власних колегіальних груп. Останнє передбачає усвідомлення динаміки спільної роботи та шляхів розвитку серед членів практикуючого товариства загальної ідентичності, а також духу служіння єдиній меті. Розвиток практикуючого товариства і груп колегіальної підтримки має першочергове значення для надання практикуючим спеціалістам більшого почуття відповідальності й розширення стратегії навчання демократичного громадянства.

²⁵Товариство практиків – це група людей, які об'єднані спільними переконаннями і розвивають одні й ті ж освітні поняття та форми практичної діяльності.

5. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Встановивши та описавши основні проблеми, пов'язані з підготовкою педагогів до навчання демократичному громадянству, автори цього посібника хотіли би зробити такі рекомендації:

- уряди і державна влада у сфері освіти в країнах – членах Європейського Союзу визнають, що питання навчання демократії є стратегічним пріоритетом розвитку суспільства загалом і галузі зокрема, і тому розглядають необхідність реалізації системного підходу в підготовці вчителів до ОДГ;
- системний підхід повинен:
 - базуватися на ефективній практиці;
 - бути формалізованим в освітній політиці на національному рівні через офіційне представництво;
 - мати локальне представництво на рівні державних установ;
 - здійснювати нагляд через національного координатора;
 - спиратися на модель “Ради Європи”, в якій ОДГ концептуально обґрунтовано як навчальний предмет, загальношкільний підхід;
 - бути побудованим на визначених специфічних для ОДГ рисах, узгоджених з професійними та особистісними якостями учителя, які необхідні йому для ефективного викладання ОДГ;
 - диференціювати різні навчальні потреби, наприклад, початкової і середньої шкіл, універсального вчителя (загальношкільних дисциплін) і вчителя-початківця з базовою і поточною підготовкою;
 - враховувати умови методичного забезпечення навчання на рівні знання, навчального плану, форм і методів навчання, управління навчальним процесом і роботи з людьми, впровадження й удосконалення;
- особлива увага у процесі впровадження ОДГ буде приділятися тим країнам – членам, які:
 - на державному рівні сприятимуть розвитку та оцінюванню стану практики реалізації ОДГ, підтримуватимуть успіх або інші нові ініціативи;
 - головною метою навчання оберуть шлях створення команди фахівців з ОДГ, здатних поширювати результати як серед своїх безпосередніх колег, так і поміж учителями інших шкіл;
 - розвиватимуть форми базового та поточного навчання, а також сприятимуть створенню відповідних навчальних матеріалів, у тому числі відео, професійних довідників, методичних розробок для вчителів і керівництва;

- підтримуватимуть використання нових технологій, наприклад, **on-line** ресурси, тренінгові матеріали;
 - сприятимуть професійному розвитку для кар'єри, наприклад, через акредитацію, підвищення кваліфікації тощо;
 - забезпечать гарантії якості підготовки вчителя;
 - на національному або регіональному рівні створять центри з ОДГ для надання порад, ресурсів й організації навчання;
 - започаткують достатній потенціал підтримки вчителя в інших професійних структурах, наприклад, через шкільну мережу або електронні бюлетені;
- Рада Європи надаватиме належну підтримку в розгляді питань:
 - встановлення відповідних методів для розвитку й оцінювання компетенцій учителя з ОДГ;
 - моніторингу й розвитку навчальних ініціатив учителя з ОДГ на національному рівні;
 - сприяння обміну доказами та досвідом між педагогами як у межах освітньої системи, так і між державами - членами;
 - заохочення до співпраці різних установ, учителів з ОДГ, у тому числі представників органів управління освітою, громадські та міжнародні організації, такі як ЮНЕСКО;
 - поширення досліджень з питань ОДГ, у тому числі на основі досвіду навчання школярів та ін.;
 - забезпечення експертної допомоги в розвитку освітньої політики, практики підготовки вчителя з ОДГ у межах держав – членів РЄ, зокрема у навчанні тренерів;
 - поширення ефективної практики різних ключових елементів програми ОДГ, наприклад, створення доброго шкільного клімату, налагодження школою соціальних контактів з місцевою громадою тощо.

ДОДАТКИ

ПРИКЛАДИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ

ДОДАТОК І

Словенія – загальношкільний підхід²⁶

Контекст

Однією з головних новацій шкільної реформи у Словенії, що мала місце у період **1995-1999** рр., стало введення до національного навчального плану початкової школи двох тем:

- “Громадянська освіта й етика” - основна тема для **7-8-го** класів.
- “Громадянська культура” - додаткова тема для **9-го** класу.

Мета цих тем - допомогти школярам у здобутті навичок і знань, необхідних для формування спільної громадянської ідентичності та розвитку якостей, які повинні бути спільними для всіх громадян сучасної плюралістичної демократії.

Ця мета реалізується через модель створення програм шкільного навчання, в якій ОДГ розглядається як загальношкільна ініціатива, що пов’язує дискретне навчання з викладанням інших суспільствознавчих дисциплін, наприклад, історії, географії, рідної мови, та вимагає кооперативних зусиль учителів і завучів, керівників шкіл та вчителів з громадянської освіти, або інших предметів.

Така концепція пропонує створення моделі професійного розвитку педагогів у межах системи післядипломної освіти, в яку залучений увесь навчальний заклад, а ідея ОДГ знайде своє втілення через навчальний план; спільна робота з поширення та визначення стратегії ОДГ є складовою загальношкільної політики. Цей підхід контрастує з традиційною моделлю професійного розвитку педагогів, у якій лише окремі вчителі школи відвідують семінарські заняття і не обов’язково застосовують у практиці своєї школи набуті навички.

Пілотний проект

У контексті загальношкільного підходу, який фокусує увагу на потребах професійного розвитку вчителів з ОДГ, робота над проектом у Словенії була розпочата у вересні **2004** р. Проектними координаторами стали Мітя Сардос від Інституту освітніх досліджень Любліна і доктор Юстина Еркулі від Словенської Національної школи лідерів в освіті.

²⁶Для більш конкретної інформації консульуйтеся: **Mitja Sardoc**, Інститут освітніх досліджень, **Ljubljana**; електронна пошта: mitja.sardoc@guest.arnes.si

Мета проекту полягала у впровадженні шкільного підходу до професійного розвитку освітніх лідерів, які сприяють реалізації ОДГ в початкових школах, зокрема управлінців і керівників навчальних закладів. Основними завданнями були наступні:

- на основі загальношкільного підходу до ОДГ розширити впровадження ОДГ упродовж перших двох років початкової освіти з урахуванням діючих програм у початковій школі останніх три роки;
- освітні лідери повинні об'єднати основних учителів з учителями, які найбільше обізнані про можливості ОДГ інтегруватися в освітнє середовище на всіх етапах початкового навчання;
- сприяти розвитку комбінованої моделі підготовки учителів до викладання ОДГ як окремої дисципліни та учителів, які викладатимуть ОДГ у контексті інших предметів;
- забезпечити розвиток загальних навчально-методичних матеріалів для викладання, наприклад, схем роботи тощо.

Педагогічні колективи восьми початкових шкіл були запрошені до участі в заході, що проходив у формі “команд розвитку школи”*. Кожна школа представляла свою групу розробників моделі навчального закладу, що складалася з чотирьох осіб, у тому числі членів управління школою. Також кожна група розробників школи мала свого власного лідера. Натомість, структура команд змінювалася і залежала від особливостей розробленої моделі школи.

Проект розпочався з дводенного навчального семінару для розробників шкільних команд. За результатами цього навчання, після повернення до своїх шкіл, команди спільно керували процесом упровадження ОДГ та роботою вчителів.

На семінарі команди отримали анкету для відображення у ній проведеної у школі роботи. В анкеті необхідно було розкрити такі питання:

- ресурсне забезпечення ОДГ в їхній школі;
- необхідність поліпшити ситуацію щодо підтримки їхньої думки;
- ініціативи, які вони хотіли б реалізувати;
- їх очікування від наступної стадії проекту (пов'язати з допомогою міжнародного експерта від Сполученого Королівства).

Також командам було запропоновано зробити короткий опис і дати оцінку успіху роботи їхнього колективу.

У грудні 2004 року консультант Кеті Холден з університету Екзетер (Сполучене Королівство) прибула до Словенії для проведення дводенного семінару. Групи розробників школи склали плани дій, які здійснювалися в їхніх школах у період між лютим і червнем 2005 року. У червні 2005 року консультант повернулася до Словенії для проведення наступного дводенного семінару, на якому школи презентувати результати своїх дій.

*Мається на увазі участь кількох представників від кожної школи, сформованих у команди для виконання спільних завдань.

Оцінювання

Для кожної стадії проекту були визначені механізми оцінювання, а також підготовлена таблиця контрольних перевірок самооцінювання школи.

Для контролю за прогресом було проведено базове дослідження поточної ситуації в школах, яке включало питання ставлення до ОДГ, методологію та рівень отриманої вчителями підготовки.

Педагоги з восьми початкових шкіл, які взяли участь у пілотуванні проекту, на основі набутого досвіду розробили низку заходів з ОДГ для своєї школи і спланували їх упровадження впродовж наступного навчального року.

Важливо відмітити, що проект мав великий успіх. Він сконцентрував увагу преси та медіа. Школярі, вчителі і батьки, залучені до реалізації проекту, були в захваті від його результатів.

Кінцеве оцінювання, що включало опитування вчителів, команд розвитку школи і завуча школи, було завершено у вересні **2005** р.

ДОДАТОК II

Боснія і Герцеговина – портфоліо учителів²⁷

1. Контекст

Розвиток професійного зростання вчителів у межах ОДГ в Боснії і Герцеговині значною мірою відбувається “знизу-вгору” через учителів, які діють у співпраці з міжнародними організаціями, такими, наприклад, як Рада Європи. “Партнерські групи підтримки”, місцеві об’єднання вчителів, як основні структури підтримки ОДГ, постійно поновлюють знання, що викладаються у школах. Значною мірою це пов’язано з кантональною системою освіти в межах федерації, відповідно до якої відповідальність за освіту в цілому і розробку навчальних програм, зокрема, розосереджено серед широкого кола різних кантональних міністерств.

З огляду на успіх партнерських груп підтримки стала очевидною необхідність створення двох посібників з ОДГ – для тренерів та для вчителів початкової і середньої школи – які потребують подальшого навчання, щоб мати змогу стати “локальними експертами” на місцевому рівні.

Крім того, у 2002 році всі міністри освіти дійшли згоди стосовно започаткування нової теми у навчальному плані школи: “Демократія і Права Людини”. Цим замінили предмет громадянської оборони, успадкований від комуністичної доби. Академічна та початкова підготовка вчителя будь-якого рівня була відсутньою. Тому успіх професійної підготовки залежав від критичного осмислення цієї нової тематики.

2. Сертифікація вчителя з ОДГ

Відповідно до сучасних вимог розвитку демократії і прав людини, потреб встановлення стандартів для вчителів Боснії і Герцеговини була введена система сертифікації – видачі свідоцтва вчителям. Учителі рівних партнерських груп підтримки спільно з громадськістю та Радою Європи допомогли формалізувати систему акредитації вчителів з ОДГ. У цій системі поєднано два елементи:

- теоретичний – навчальні семінари;
- практичний – портфоліо з матеріалами досвіду і розвитку.

3. Мета портфоліо

Портфоліо як елемент сертифікаційного процесу є новим напрямом професійного розвитку в галузі ОДГ. Він спрямований на надання вчителям-практикам можливостей:

- продемонструвати свій власний досвід;
- розвинути здібності критичного ставлення й оцінювання власної практики;
- ознайомитися з точкою зору інших і зробити висновки за результатами їхніх оцінок;

²⁷Для детальнішої інформації пропонуємо контактні адреси: Рольф Голлоб, електронна пошта: rolf.gollob@phzh.ch або Пітер Крапф, електронна пошта: peter.krapf@ulmnetz.de

- оцінити нові ідеї й бути відповідальним за програму професійного розвитку.

Ця робота ґрунтується на принципі самооцінювання вчителів, які хочуть взяти участь у високопрофесійній діяльності в рамках 40-годинного практикування ОДГ у школі упродовж чотирьох-п'яти місяців.

4. Процес розроблення

Концепція портфоліо з аналізу та оцінки була розроблена за два роки експертами Ради Європи спільно з місцевими вчителями у формі проекту Робочої групи як частина співпраці з метою підтримки професійного розвитку вчителів з ОДГ.

У червні 2005 року були призначені наставники для підтримки експериментальної групи у складі тридцяти п'яти учителів із Боснії і Герцеговини, яким запропоновано розпочати роботу над створенням своїх портфоліо з вересня. Кожен із цих учителів мав наставника, до якого вони могли звернутися за порадою. Наставники призначалися представниками Проекту розвитку робочої групи. Експериментальні портфоліо мали бути оприлюднені в січні 2006 року.

5. Структура портфоліо

Портфоліо має три основних розділи:

Розділ перший. Практика роботи в класі

Розділ другий. Навчальна діяльність

Розділ третій. Професійний розвиток

Кожен розділ, у свою чергу, поділений на низку секцій, які вимагали від практикуючого вчителя заповнити їх відповідними матеріалами впровадження та розвитку.

5.1. Розділ перший. Практика роботи в класі

Це критичні замітки для розвитку хорошої практики з ОДГ, які вчителі можуть застосовувати до ОДГ у межах реально визначених рамок. Така практика повинна супроводжуватися самотійним моніторингом і водночас бути відкритою для обговорення та оцінки іншими, зокрема партнерами та представниками національної системи освіти з оцінювання навчальних компетентностей. Цей розділ складається з трьох секцій.

5.1.1. *Власні роздуми і розвиток у навчанні*

Кожен учитель для реалізації цілей акредитації повинен у межах трьох уроків відобразити свої міркування.

5.1.2. *Навчальні досягнення і розвиток, поданий колегою*

Портфоліо повинне включати записи міркувань та оцінювання одного з уроків, подані колегою – членом педагогічного колективу школи.

5.1.3. *Зовнішнє оцінювання досягнень*

Портфоліо повинне включати записи оцінювання досягнень одного з уроків, надані інспектором або офіційною особою.

5.2. Розділ другий. Навчальна діяльність

Навчання освіти для демократичного громадянства є радикальним зусиллям, яке має значення не лише для школи, а й для суспільства загалом. Важливо, щоб практикуючі вчителі вміли обмірковувати та оцінювати свою роботу поза межами традиційного уроку. Цей розділ портфоліо складається з двох секцій.

5.2.1. *Звіт учителя про діяльність*

Портфоліо повинно включати повідомлення вчителя про будь-яку діяльність щодо поширення ОДГ в рамках шкільної громади. Такі дії можуть включати: презентацію про ОДГ на засіданні педагогічного колективу; облаштування спеціальної полиці або зони в учительській кімнаті, де розташовані навчальні ресурси для ОДГ; поширення інформації серед колег – учителів для залучення нових вчителів, які працюють у школі.

5.2.2. *Звіт про успіхи школярів*

Учитель-учасник повинен готувати підсумковий звіт, який має включати оцінювання досягнень учнів за конкретним навчальним модулем або відповідною суспільною діяльністю в межах цієї програми, тобто через вихід до громади або запрошення представника громади до школи. Наприклад, учні можуть оцінити свій рівень навченості за результатами участі в різних програмах, проведенні дослідження з особливої для них сфери, скажімо, питань рівноправності, із запрошенням місцевих ораторів.

5.3. Розділ третій. Професійний розвиток

Один із способів мотивації власного професійного розвитку полягає у забезпеченні гарантій того, що практикуючі вчителі не лише можуть усвідомлювати власні навчальні потреби, але й мати можливість та зобов'язання діяти відповідно до них. Цей розділ портфоліо передбачає, що подальший професійний розвиток учителів для громадянської освіти та ОДГ може підтримуватися через розвиток місцевих груп, які, в свою чергу, можуть стати основою для подальшого розвитку. Третій розділ портфоліо складається з двох секцій.

5.3.1. *Групова дискусія з колегами*

Портфоліо повинне відображати думку вчителя та оцінки групою колег, що стосуються певної тематики, порушеної особисто вчителем або колегами.

5.3.2. *Професійний розвиток*

Портфоліо повинно включати затвержені плани намірів дій для особистісного професійного розвитку вчителя, наприклад, це можуть бути короткі звіти із ключової сфери теорії або практики щодо навичок, які вони хочуть розвивати та яких вони прагнуть досягти за дво-тримісячний період.

5.4. Оцінювання

На сьогодні ще немає жодних планів стосовно видачі свідоцтв та здійснення формального оцінювання успіхів учительського портфоліо з ОДГ, структура такого портфоліо все ще потребує розвитку. Бажано, щоб портфоліо оцінювало як успіхи, так і проблеми. Виразно прослідковується закономірність: система портфоліо підтримує і збільшує професійний розвиток в ОДГ. Це - невитратне навчання, яке забезпечує якість і може бути скориговане до особистісних і місцевих потреб.

Наступним кроком є передавання відповідальності та майбутній розвиток портфоліо залежно від різних міністерств країн.

ДОДАТОК III

Польща – регіональні координатори²⁸

Контекст

Для того, щоб бути кваліфікованим учителем і викладати ОДГ в польських школах, потрібно мати ступінь магістра в галузі гуманітарних наук, таких як історія чи суспільствознавство, або завершити навчання в аспірантурі (**post-Master**) у цій сфері. Проте такі курси гарантують учителям лише загальні знання: вони не забезпечують освоєння інтерактивних методів навчання, які необхідні для роботи в класі, для викладання ОДГ або організації роботи з людьми. Це важливо у контексті розвитку загальношкільного підходу до ОДГ. Опанування практичних навичок і компетентностей, необхідних для ОДГ, залежить від доступу вчителів до високоякісної підготовки та привласнення результатів навчання.

Мережа регіональних координаторів

Національний центр професійного педагогічного навчання на основі консультацій з Міністерством освіти і спорту Польщі визначив мережу регіональних координаторів з ОДГ, які сприятимуть реалізації заходів Ради Європи, присвячених Року “Громадянство через освіту”. У жовтні **2004** року всі директори регіональних навчальних центрів отримали інформацію про заходи Року Громадянства і пропозиції до регіональних координаторів з ОДГ щодо делегування однієї особи як регіонального представника. Відтак, у Польщі було започатковано п'ятдесят шість центрів, які проводили роботу на рівні воєводства²⁹.

Регіональні координатори були набрані в **2005** році. Загалом від кожного воєводства було представлено від однієї до чотирьох осіб. Робота з підготовки регіональних координаторів була завершена і представлена на установчій конференції в січні **2005** року.

Роль регіонального координатора

Роль регіонального координатора з ОДГ у Польщі полягала в реалізації двох цілей:

1. Інформуванні та підтримці, у тому числі:

- поширенні інформації про Рік Громадянства серед місцевої громади та освітян через інформаційні матеріали, організацію навчання, виставок, семінарів;
- інформуванні місцевих ЗМІ про ідею Року, а також різноманітні заходи, присвячені питанням громадянства;
- впровадженні різних заходів і проектів, присвячених Року Громадянства, наприклад, проектів розвитку школи, місцевих проектів, спрямованих на суспільний розвиток;

²⁸Для конкретної інформації пропонується контакт: **Katarzyna Zakroczymska**, електронна пошта: katarzyna.zakroczymska@codn.edu.pl

²⁹Воєводство: найбільша адміністративно-територіальна одиниця.

- створенні груп підтримки в регіонах у складі місцевих неурядових організацій, освітніх органів влади (*kuratoria*), навчальних закладів системи вищої освіти, активних учителів.

2. Організації моніторингу Року Громадянства у воєводстві, в тому числі:

- порівнянні інформації про регіональні та різні місцеві заходи, розташування їх на веб-сторінці Року Громадянства;
- безпосередній участі в окремих заходах та їх опису;
- збиранні прикладів ефективної практики від різних регіонів для використання на підсумковій конференції Року;
- підготовці звіту про Рік Громадянства в регіонах за **2005** рік.

Ким є регіональні координатори?

Всі регіональні координатори працюють учителями-консультантами з історії, ОДГ, прав людини або інших дисциплін гуманітарного спрямування. Вони рекомендовані навчальним центром, що фінансується місцевим управлінням і контролюється міністерською структурою, як регіональні професійні викладачі.

Регіональні координатори до щоденного переліку своєї роботи вносять заходи Року Громадянства. За цю діяльність вони не отримують жодної додаткової платні. Як регіональні координатори вони поєднують свою роботу із професійними функціями: навчанням учителів, проведенням семінарів, консультаційною роботою, візитами до школи. Через електронну пошту підтримують контакт із секретарем Національного Комітету Року (*Katarzyna Zakroczymska*), посилаючи інформацію від регіонів і поширюючи матеріали від секретаря.

Зустрічі регіональних координаторів відбуваються постійно. Ці зустрічі - можливості для обміну досвідом з різними регіонами щодо організації навчання. В листопаді **2005** року заходи Року Громадянства, скажімо, включали питання обговорення діяльності в рамках Року та проведення підсумкової конференції. Веб-сторінка, присвячена Року Громадянства в Польщі, виконала роль інформаційного центру для координаторів. На ній започатковано форум для обговорення, який став доступний усім сорока регіональним координаторам і на якому кожне воєводство мало свою власну папку.

Як координатори підтримують учителів з ОДГ?

Регіональні координатори підтримують учителів з ОДГ за такими напрямками:

- поширення матеріалів та інформації;
- організація семінарів і тренінгів;
- просування ідей ОДГ в різних установах, наприклад, державних органах управління освітою, уряді воєводства, серед політичних партій;

- відвідування шкіл;
- розвиток проектів з різними партнерами;
- збирання прикладів позитивної практики з ОДГ і Року Громадянства.

Кожен з них має пакет матеріалів для використання, у тому числі:

- листівки, афіші та наклейки;
- презентація в програмі **Powerpoint** з коротким описом ідеї Року, його організації на європейському і національному рівнях;
- національні документи Ради Європи з ОДГ, наприклад, “Концептуальний документ”, “Глосарій термінів з ОДГ”, “План національних дій”.

Оцінювання

Система роботи регіональних координаторів засвідчила високий рівень діяльності щодо поширення інформації та забезпечення вчителів відповідними матеріалами. Проте зустрічалися непоодинокі випадки, коли якість такої підтримки в різних воєводствах знижувалася. Значною мірою це залежало від індивідуального координатора – одні працювали ефективніше, ніж інші. Водночас проблема полягала в тому, що Національний центр післядипломної освіти вчителів не мав жодного впливу на відбір координатора. Відтак, він не мав достатніх повноважень здійснювати контроль над якістю їх роботи.

Хоча система роботи регіональних координаторів була створена спеціально для Року Громадянства, кожен із учасників на національному рівні прагнув зберегти контакти з групою у подальшій роботі після закінчення Року для підтримки професійного розвитку ОДГ таким чином, щоб зробити його сталим.

Формальна оцінка буде надана наприкінці Року. Результати увійшли до фінального звіту.

ДОДАТОК IV

Англія – початкова освіта вчителя³⁰

Контекст

У вересні 2002 року відповідно до закону курс ОДГ став частиною англійського національного навчального плану для всіх школярів від одинадцяти до шістнадцяти років. Такі необхідні елементи викладання, як знання, навички і розуміння розкриті на чотирьох з половиною сторінках тексту. Жодного додаткового часу на реалізацію цього навчального плану школам не надано. В рекомендаціях також не визначено жодного шляху для забезпечення переваг курсу над іншими. Проте офіційні особи усвідомили, що ОДГ потрібно впроваджувати не лише через навчання у класі, а й через участь школярів у житті школи, залучення шкіл до життя місцевої громади та широкої громадськості. Ці пояснення стосувалися також статусу ОДГ, який мав розглядатися по відношенню до інших предметів англійських навчальних програм для середніх класів, у тому числі стосовно забезпечення офіційної оцінки та проведення урядової інспекції.

Свідоцтво з підвищення кваліфікації в галузі громадянської освіти (PGCE)

У відповідь на необхідність готувати вчителів, які повинні не лише вміти викликати захоплення в учнів школи, а й сприяти розвиткові колег у питаннях нової тематики, викладачі навчальної агенції в Англії на основі ресурсів окремих закладів системи вищої школи започаткували однорічні курси підвищення кваліфікації з питань ОДГ. Курси були організовані на основі окремої дисципліни, або в поєднанні з іншими шкільними предметами, наприклад, історією.

У змісті курсу залишалось достатньо часу для його використання навчальним закладом на власний розсуд. Курси вимагали від слухачів відповідності їх знань вимогам стандартів Агенції з підготовки вчителів, які надавали вчителям відповідний статус.

Свідоцтво з громадянської освіти (PGCE) у курсі Громадянства поєднує два елементи навчання:

- відвідування навчання у коледжі;
- практичний досвід у школі.

Основна частина курсу полягала у практичному викладанні впродовж 120 днів у кількох школах. Порівняно з учителями-дослідниками вчителі-початківці мали менше часове навантаження і підтримувалися у своїх школах наставниками з громадянської освіти.

³⁰Детальніше за контактом: rlw8@canterbury.ac.uk

Елементи курсу

Поки точний зміст індивідуальних курсів змінюється, важливо відмітити низку спільних елементів. Типовий для сертифіката **PGCE** курс із Громадянства складатиметься з:

- визначення предмета знання; ключових тем, понять і навичок;
- облаштування класної кімнати і стратегій організації навчання;
- обґрунтування методології навчання громадянству; створення структурованих, цілеспрямованих і цікавих уроків;
- прогнозування прогресу й оцінювання знань, умінь, навичок з громадянства: від початкової школи до післяшкільного періоду;
- організації польових досліджень та управління проектом з громадянства;
- гарантії включення всіх до процесу навчання: особлива роль громадянства полягає в різноманітності;
- вивчення впливу окремих навчальних програм на курс громадянства;
- запровадження ІКТ для допомоги у навчанні.

(Сертифікат **PGCE** з Громадянства, Коледж св. **Мартіна, Lancaster**)

Оцінювання

Вчителі-стажери оцінюються за результатами свого навчання і прогресу в досягненні практичних результатів, визначених стандартами компетентності вчителя для навчання одинадцяти-шістнадцятирічних школярів. Для отримання кваліфікації вчителя з ОДГ вони повинні пройти таке оцінювання.

Перелік вимог

Залучення вчителя до курсу залежить не від наявності диплома з відзнакою про опанування таких навчальних дисциплін, як, наприклад, суспільствознавство, філософія, політика, закон або історія, які надають статус. Вчителі-стажери повинні володіти трьома важливими компетентностями: навичками кількісного мислення, вміннями у сферах письма та ІКТ.

Партнерський проект (**Citized**)

Citized - партнерський проект, започаткований педагогічною навчальною агенцією для всіх, хто готує вчителів з ОДГ для початкової школи в Англії. Його було створено у **2002** році терміном на п'ять років. Головні цілі **Citized** полягають у формуванні професійного знання вчителів для ОДГ через дослідження, тим самим розвиваючи професійне навчання. Проект підтримує вчителів-стажерів, нещодавно кваліфікованих учителів, учителів-наставників та інших за відповідальне ставлення до ОДГ, які надали інформаційні матеріали для вивчення: публікації про ресурси, описи практичного досвіду про його веб-вузел (пропонується звернутися на: www.citized.info).

Оцінювання

Курс з громадянської освіти на отримання в Англії сертифіката **PGCE** було презентовано для навчання провідними вчителями-дослідниками, здатними не лише блискуче викладати ОДГ, а й координувати діяльність з ОДГ в кожній школі – як для безпосереднього життя школи, так і в її співпраці з широкими суспільними колами.

Попередні побоювання стосовно того, що ринок праці не зможе підтвердити потребу в нових фахівцях з ОДГ у школах, виявилися необґрунтованими. Знаковою тенденцією в перший рік стало впровадження у закладах вищої освіти об'єднаних дисциплін, таких як громадянство та історія, які нині пропонуються ОДГ як автономні предмети.

Збільшилася також кількість стажерів за рік: від майже ста осіб у **2001-2002** роках ця цифра зросла до більш як двохсот у **2004-2006** роках. Попри незначне число вчителів, підготовлених таким чином (адже це дуже невелика пропорція до існуючої кількості вчителів), курс мав надзвичайний вплив на врегулювання стандартів навчання і піднесення ролі ОДГ в англійських середніх школах.

ДОДАТОК V

Росія – система професійного навчання³¹

Політика держави у сфері освіти і громадянська освіта

Нові вимоги до системи освіти зумовили необхідність змін освітньої парадигми, що відобразилося в російському законодавстві. Так, Закон Російської Федерації “Про освіту” (1992), підтверджений Федеральним законом 2000, Федеральною Програмою розвитку освіти і Стратегією модернізації Російської освіти на період до 2010 року, схвалено Урядом Російської Федерації 29 грудня 2001 року. Цим окреслено перспективи розвитку російських шкіл і сформульовано сучасну освітню політику.

Пріоритетні напрями розвитку системи освіти в Росії на середньострокову перспективу були викладені в стратегічних рамках модернізації освіти Росії на період до 2010 року і схвалені Урядом Російської Федерації 29 грудня 2004 року.

Російська політика освіти заснована на положенні про те, що її роль в умовах сучасної стадії суспільного розвитку визначають завдання переходу до демократичної держави, становлення управління відповідно до законів ринкової економіки, необхідністю подолання небезпеки країни стосовно відставання від світових тенденцій в економічному і соціальному розвитку.

У розвитку громадянської освіти в Росії за останні п'ять років намітився значний прогрес. Водночас системне формування громадянства відбувається нелегко з таких причин:

- існування стереотипів, відносин і поглядів, які розвивалися у контексті командно-адміністративного управління, ідеологічний вплив на систему освіти й авторитарні методи викладання, що домінували в школах країни, донині стримують уведення навчальних програм з громадянської освіти, підготовку і перепідготовку вчителя, зміни методів викладання;
- громадянська освіта в Росії має додаткові завдання, які полягають у тому, щоб не лише викладати учням основи того, як жити в демократичному суспільстві, а й створювати його; щоб служити засобом передавання сучасних методів викладання у педагогічній практиці для широкого кола вчителів;
- доволі нелегкий доступ до інформації про навчальні програми з огляду на те, що вчителі з громадянської освіти “розпорошені” по території Російської Федерації і не завжди вчасно отримують дані про успіхи та якість роботи своїх колег.

Це важливо з точки зору реалізації системного підходу до вивчення громадянства: залучення до цього процесу всіх суб'єктів і розгляд усіх аспектів - від організації роботи школи до перекваліфікації адміністраторів в освіті; від підготовки учителя до створення баз даних освітніх матеріалів, доступних через Інтернет.

³¹Для конкретнішої інформації, будь ласка, звертайтеся до п.Петра Симоненка (s_petr@hotmail.com), який надав приклад для навчання, або до координатора з ОДГ в Російській Федерації п. Тетяни Болотіної (bolotina@apkro.redline.ru).

Зміст громадянської освіти має значний виховний потенціал. Разом з тим специфіка курсу останніми роками засвідчила свою ефективність як засіб упровадження сучасних методів навчання у практику російських навчальних закладів, що робить його одним із фундаментальних інструментів для відновлення цілісності освіти³². На позитивні тенденції розвитку громадянської освіти вказують такі факти:

- роль громадянської освіти окреслена в документах, які встановлюють освітню політику і визначають підходи до концептуальних засад розвитку цієї стратегії в російському контексті;
- російське Міністерство освіти³³ визнало роль громадянської освіти;
- створення на основі Державної академії професійного навчання вчителів і підвищення професійних стандартів у сфері освіти (**АРКіPRO**) Центру громадянської освіти, відповідального за розвиток освіти в дусі демократичного громадянства і прав людини, та координування всіх стратегій у цій галузі³⁴; щороку в Академії навчається десять тисяч фахівців³⁵;
- великого поширення набув ефективний досвід реалізації різних моделей громадянської освіти у навчальних закладах та освітні ініціативи на рівні Росії (Всеросійська олімпіада з прав людини, соціальний проект з прав людини “Я - громадянин Росії”);
- відбулася реальна кооперація між державою і громадськими організаціями у підтримці розвитку громадянської освіти і професійного навчання вчителів;
- здійснено підготовку різного навчального і методичного матеріалу, що відповідає сучасному рівню педагогічної науки;
- Російським Центром громадянської освіти забезпечений регулярний аналіз сучасного стану і поширення кращої практики;
- започатковано періодичні публікації, що підтримують громадянську освіту (“Граждановедение”, “Основы государства и права”);
- налагоджена ефективна співпраця з міжнародними організаціями і колегами в інших країнах (ООН, UNESCO, Рада Європи, Британська Рада, Civitas, DEEP, Kulturkontakt, Фонд Громадянства, SLO);
- створено професійну асоціацію вчителів, які зосереджені на громадянській освіті³⁶.

³²П.П.Симоненко. Нова освітня парадигма і завдання громадянської освіти / Поліпшення системи формування суспільних наук у контексті розвитку суспільної освіти / Т.В. Болотіна. – Москва : АРКіPRO, 2003. – 67 с. – С. 11-23 (російською мовою).

³³Листи Міністерства освіти Російської Федерації № 13-51-131/16 від 02.04.2003 “Підвищення виховного потенціалу освіти в загальноосвітніх навчальних закладах”; № 13-51-08/13 від 15.01.2003 “Громадянська освіта для учнів загальноосвітніх навчальних закладів Російської Федерації” та ін.

³⁴Створений Міністерством освіти Російської Федерації (Наказ № 645 від 25.10.1998).

³⁵Е.М. Нікітін. Теоретичні та організаційні основи розвитку федеральної системи професійного навчання вчителя. – Москва : АРКіPRO, 1999. – 314 с. – С. 62-73 (російською мовою).

³⁶Асоціація “За громадянську освіту” /Для громадянської освіти, Російський Центр Громадянської освіти, Юнацький Центр з прав людини, “Фонд законодавчих реформ”, Фонд “Парламентаризм”, Асоціація демократичних шкіл, Рух соціально активних шкіл тощо.

Позиція Міністерства освіти Російської Федерації стосовно завдань громадянської освіти в російських школах найповніше відображена в листі № **13-51-08/13** від **15.01.2003** “Громадянська освіта для учнів загальноосвітніх навчальних закладів Російської Федерації”, в якому визначено, що громадянська освіта:

- має за мету виховання громадян для життя в демократичній державі та громадянському суспільстві;
- заснована на ідеї повноцінної участі кожної особи в роботі із соціально значущими завданнями і вимагає поєднання виховання через соціальну практику з духовною асиміляцією основ суспільних наук;
- інтеграція дисципліни ставиться в залежність від життєвої практики людини асимілюватися в соціально-економічне середовище;
- набуває форми єдиного освітнього пакета, побудованого довкола ядра питань - політичних, законодавчих, моральних – і в умовах організації класної роботи, позакласної та позашкільної діяльності забезпечує демократичний стиль у навчанні, дотриманні законів школи, формуючи в учнів соціальні й комунікаційні навички через академічні дисципліни;
- повинна здійснюватися на всіх рівнях загальної середньої освіти.

Складові курсу

У навчальних програмах і методичних рекомендаціях, підготовлених Російським Центром громадянської освіти та окремими регіональними інститутами, що забезпечують професійну підготовку педагогічних кадрів, закладено ідею про те, що вчитель/організатор з громадянської освіти повинен володіти такими навичками: діяти не в ролі інструктора чи наставника, а організатора виховної діяльності учнів; формувати демократичний стиль роботи і поведінки; знати й розуміти суть, мету і головні завдання громадянської освіти та прав людини.

На початковому етапі у професійній підготовці педагогічних працівників з громадянської освіти спільно із знаннями, необхідними вчителю будь-якої категорії, важливо також опанувати:

- теорію соціалізації через громадянську освіту;
- методи сучасної організації навчання школярів (навчальні сесії, активні й діалогові методи, проектна робота);
- знання з демократії і прав людини, теорію громадянського суспільства і законодавство;
- теорію демократизації школи стосовно організації навчального процесу й адміністрування;
- знання у сфері педагогічної психології, характеристики етапів розвитку особистості;
- механізми освітньої співпраці, основні конструктивні навички комунікації;

- навички вирішення конфліктів (виявлення, розв'язання, ведення переговорів);
- критичний погляд.

Процес навчання і професійні навчальні програми основними завданнями визначають удосконалення розвитку особистісних якостей і професійних кваліфікацій учителя, зокрема розвиток активної громадянської позиції, самовизначення власної ролі, здатність сприймати різні точки зору та толерантно ставитися до них, демократичний стиль навчання, у тому числі позитивна центрованість на учнях, здатність йти на компроміси, залучення школярів до планування і контролю за навчальним процесом, навички комунікативної культури.

Одним із головних чинників є підготовка спеціальних програм або модулів програми для професійного навчання не лише вчителів соціальних дисциплін, а й учителів інших предметів, а також керівників у сфері освіти³⁷. Врахування такого підходу є важливим з огляду на інтеграційну природу громадянської освіти та потребу відобразити це в навчальному процесі.

Аналіз результатів спеціальних досліджень, публікації з питань громадянської освіти та отримані дані засвідчують, що консервативних стереотипів важко позбутися в думках та діях управлінської роботи: вони сформувалися й розвинулися в контексті жорсткого керівництва та ідеологічного впливу на систему освіти й авторитарних методів викладання, які переважали у школах країни упродовж багатьох десятиліть. У реалізації завдань громадянської освіти особливості психолого-педагогічної підготовки вчителів повинні враховувати демократичну спрямованість кожної особи та її поведінкові реакції.

Оскільки вчителі “проходять” через навчальний процес, вони повинні бути готові брати активну участь у роботі школи, розвиваючи демократичні процеси; керувати “прихованою навчальною програмою” шкільної освіти; використовувати активні методи викладання у пошуках власних навчальних методів і матеріалів; аналізувати результати персонального розвитку³⁸.

Відповіді на нові вимоги до професійних якостей учителів

Професійні й особистісні якості вчителя відіграють ключову роль у забезпеченні якості навчального процесу. Зміни у соціокультурній і політичній сферах в останні роки вплинули на вибір професійної підготовки вчителів. Успіх у відновленні освіти і приведення її у відповідність із сучасними вимогами і потребами користувачів освітніх послуг безпосередньо залежить і від якості викладачів та, значною мірою, від об'єднання діяльності професійної педагогічної громади навколо заявлених змін.

³⁷M.Ye. Zhikharevich, T.B. Pasman. Devising content of further training for social studies teachers in the sphere of civic education / Civic education: material for an international project. St Petersburg: Pub. Herzen State Pedagogical University of Russia, 2000. – 382 pages. – P. 175-176, in Russian. (Обґрунтування змісту навчання у сфері громадянської освіти для вчителів соціальних дисциплін / Громадянська освіта: матеріали міжнародного проєкту. Санкт-Петербург : Вид-во Державного Педагогічного університету ім. Герцена, 2000. – 382 с. – С. 175-176 (російською мовою).

Навчання педагогічних кадрів у сфері громадянської освіти і прав людини : зб. матеріалів / за ред. П.П.Симоненка. – Калуга : Вид-во N. Bochkareva, 2001. – 316 с. (російською мовою).

³⁸T.P. Voytenko. Psychological preparation of the teacher for the democratisation of school life / Further teacher training in the sphere of civic and legal education: Collection of material. – Kaluga: Pub. N. Bochkareva, 2001.

316 p. – P. 91. (Т.П. Войтенко. Психологічна підготовка вчителя для демократизації школи / Навчання педагогічних кадрів у сфері громадянської освіти і прав людини : зб. матеріалів / за ред. П.П.Симоненка. – Калуга : Вид-во N. Bochkareva, 2001. – 316 с. – С. 91 (російською мовою).

Як підкреслював М.Н.Скаткін:

“... вчителі, зазвичай, викладають так само, як вони безпосередньо навчилися. Саме тому в роботі викладача педагогічного інституту, навчанні вчителя колегії і на курсах для вчителів лектори повинні ширше використовувати методи, які ми хочемо ввести до шкільної практики”³⁹.

У цьому сенсі оцінка Міністерства освіти Російської Федерації є повчальною:

“...у багатьох випадках національна система навчання вчителя зорієнтована на важко регульовану освіту. Система професійного навчання і підвищення кваліфікації неадекватно реагують на процеси оновлення навчального змісту або появу нових навчальних технологій”⁴⁰.

Подібні труднощі пов'язані з розробленням державних стандартів загальної середньої освіти, модернізацією навчання і створенням нової якості освіти.

Служба подальшої підтримки

Підготовка вчителів відбувається, насамперед, у спеціалізованих інститутах, які забезпечують професійне навчання вчителів. Освітнім і академічним центром федеральної системи професійної підготовки педагогічних кадрів є Державна академія професійного навчання вчителів і підвищення професійних стандартів в освіті (**АРКіPRO**), чия основна робота повинна бути пов'язана з навчальною, науково-методичною роботою і дослідженнями, а також координацією діяльності з підвищення кваліфікації. Російський Центр громадянської освіти і Академія (**АРКіPRO**) розробляють навчальні плани і програми для забезпечення професійного навчання та перекваліфікації педагогічних працівників, представників інших професійних і соціальних груп, широко впроваджуючи у практику викладання курсів, програм і методів.

Інший ключовий аспект роботи полягає в організації національних і міжнародних конференцій, сесій, семінарів, спортивних змагань, виставок тощо. Так, Центр організував низку семінарів з політичного розвитку в межах реалізації проекту Ради Європи “Освіти для демократичного громадянства”. На додаток до цього кілька вчителів організували навчальні семінари, у тому числі серію семінарів для представників органів державної влади у сфері освіти Чеченської Республіки.

Організація національних і міжнародних семінарів та конференцій⁴¹ Центром – це засіб збору й поширення досвіду, встановлення пріоритетів розвитку для громадянської освіти і виявлення нових ресурсів.

³⁹M.N. Skatkin. Formalism in pupils'knowledge and means of overcoming it / Soviet educational issues. Part two. Contribution to the “Soviet Educationalism” journal in 1950. Book four. – Moscow, Pub. APN RSFSR, 1950, 463 p. – P. 176., in Russian (Формалізм у pupils'knowledge і засоби подолання цього / Радянські освітні проблеми : Ч. 2. Вклад в журнал “Радянський Educationalism” у 1950. – Кн. 4. – Москва, РРФСР APN, 1950, 463 с. – С. 176 (російською мовою).

⁴⁰Российское образование к 2001 году. Аналитический обзор / Модернізація освіти в Росії: документи і матеріали / упор. Є.Д. Дніпров. - Москва: Вища колегія економічного ун-ту, 2002. – 332 с. – (Серія бібліотеки з аналізу розвитку). – С. 109.

⁴¹У 2001-2003 роках під патронатом АРКіPRO було організовано близько 20 конференцій і семінарів різних рівнів (не враховуючи роботу з педагогічними працівниками Чеченської Республіки), зосереджені на проблемах стратегії розвитку громадянської освіти, змісту і методах професійної підготовки вчителя, навчальних проблемах.

Широкий спектр послуг для вчителів і розвитку викладання пропонують регіональні навчальні заклади, відповідальні за професійне навчання педагогічних працівників (інститути удосконалення вчителів, інститути професійного навчання для педагогічних працівників, інститути розвитку освіти). В результаті, дві тисячі шкільних педагогів у різних регіонах Росії щороку опановують програму громадянської освіти.

В окремих регіональних інститутах, що забезпечують професійне навчання для педагогічних працівників (Архангельськ, Красноярськ, Краснодар, Самара, Казань, Псков, Калуга, Санкт-Петербург, Нижній Новгород, Тамбов, Барнаул), були створені спеціальні департаменти, навчальні центри демократичного громадянства. Робота з підвищення професійних навичок вчителів відбувається у поєднанні з регіональними, національними і міжнародними партнерами, наприклад, неурядовими організаціями.

Приклад підготовки вчителя для ОДГ на регіональному рівні

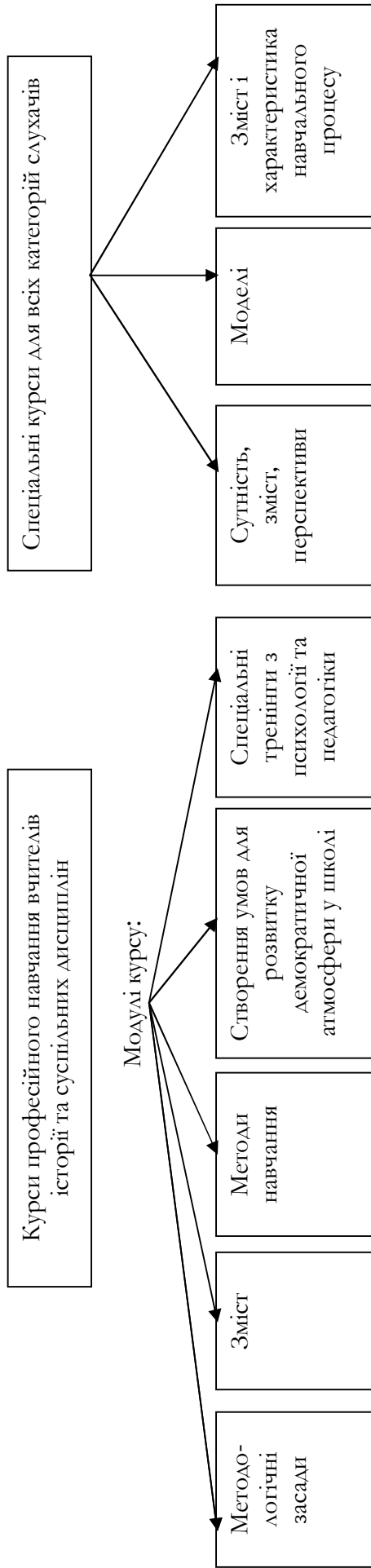
Професійна підготовка вчителя з ОДГ в Калузькій області (регіон) координується Інститутом професійного навчання для педагогічних кадрів⁴². Модель розвитку професійних навичок учителів з громадянської освіти здійснюється за подвійною стратегією: робочі курси та академічна/методична робота. Між цими курсами вчителям надається можливість підвищити свій рівень. Наступна участь у проектах Ради Європи, програмі **Matra** і **DEEP** (Програма обміну з демократичної освіти) (1996-2003 рр.) дозволила органам управління освітою Калузької області⁴³ обґрунтувати Рекомендації з організації громадянської освіти та освіти, заснованої на правах. Стратегія для розвитку громадянської системи освіти була знайдена.

Професійна підготовка здійснюється у формі блоків/модулів освітніх програм навчання для вчителів циклу суспільних наук і спеціальних курсів для всіх категорій студентів. Програма модулів дозволяє реалізувати диференційований підхід у подальшому навчанні вчителя з урахуванням результатів вхідного оцінювання, яке визначає рівень компетентності педагога, а також рівень знання. Початковий етап підготовки вчителя з ОДГ організований у формі спеціального курсу в педагогічному університеті.

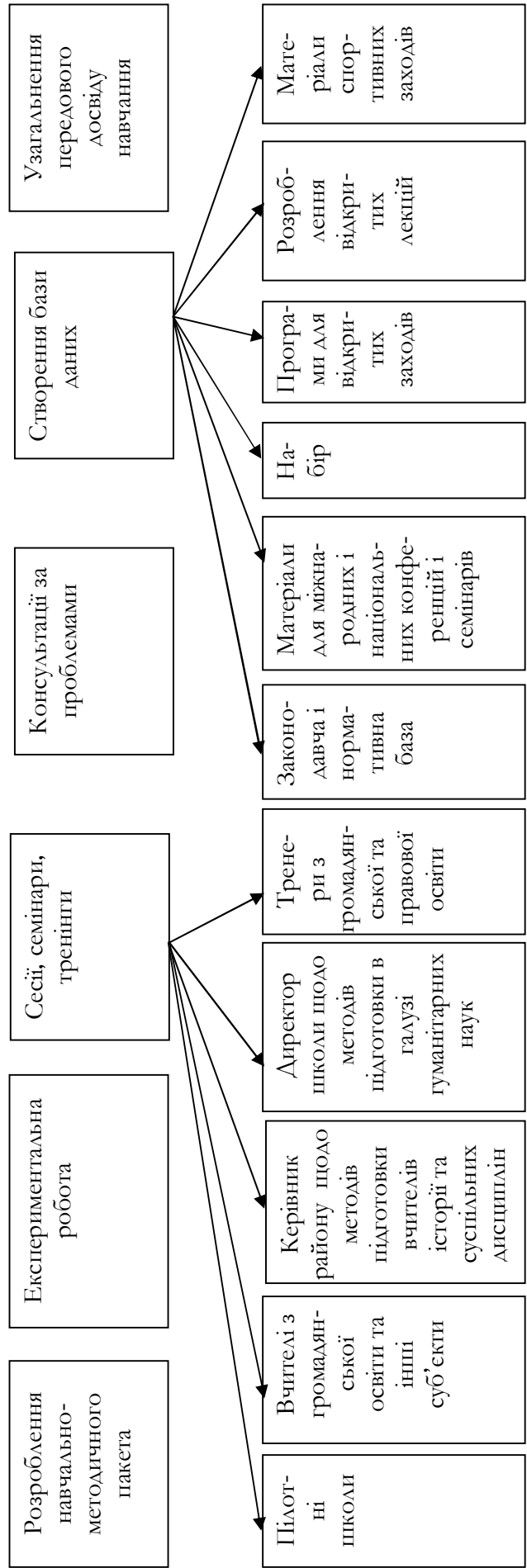
⁴²N.S. Voshchenkova. In-service teacher training in the Kaluga *oblast* in the sphere of civic education / Further teacher training in the sphere of civic and legal education: Collection of material. – Kaluga: Pub. N. Bochkareva, 2001, 316 p. – P. 44-54, in Russian (Н.С. Вошченкова. Професійна підготовка вчителя в Калузькій області у сфері громадянської освіти / Навчання педагогічних кадрів у сфері громадянської освіти і прав людини: зб. матеріалів. – Калуга: Вид-во N. Bochkareva, 2001. – 316 с. – С. 44-45 (російською мовою).

⁴³A.S. Anikeyev, O.V. Borisova, P.P. Simonenko, Recommendations for the organisation of civic/legal education in the general education establishments of the Kaluga *oblast* / Implementation of the rights of the child: possibilities for achieving a democratic atmosphere in the school: Collection of pedagogical material Comp. N.S. Voshchenkova, T.V. Bolotina / Ed. in chief T.V. Bolotina. – Moscow: APKiPRO, 2003, 177 p. – P. 21-39, in Russian (А.С.Анікеєв, О.В.Борисова, П.П.Симоненко. Рекомендації для організації громадянської освіти в органах управління освітою Калузької області / Реалізація прав дитини: можливості для досягнення демократичної атмосфери в школі: зб. педагогічних матеріалів / гол. ред. Т.В.Болотіна. – Москва: АРКіПРО, 2003. – 177 с. – С. 21-39 (російською мовою).

Професійна підготовка вчителя за програмою з громадянської освіти в Інституті професійного навчання педагогічних працівників Калузької області

Форми науково-методичної роботи

Професійна підготовка вчителя для ОДГ

Курс громадянської освіти в Інституті професійного навчання педагогічних працівників Калужької області⁴⁴

№ з/п	Вивчення тем	К-сть ГОД	Всього	
			Лекції	Практична робота
1	<i>Громадянська освіта в сучасній школі: сутність, зміст, моделі</i>	10	2	8
1.1	Введення в питання громадянської освіти	2	2	
1.2	Сутність і зміст громадянської освіти в основних державних документах	4		4 (заняття з елементами дискусії)
1.3	Моделі громадянської освіти	4		4 (дискусія)
2	<i>Психолого-педагогічні основи роботи вчителів</i>	18	7	11
2.1	Сучасні діти у контексті громадянської освіти	2	1	1 (дискусія)
2.2	Інституційні характеристики шкільного життя і громадянська освіта	4	2	2 (дискусія)
2.3	Роль і позиція вчителя в громадянській освіті	4	2	2 (практична сесія)
2.4	Організація вчителями процесу дослідження (методика аналізу громадянської освіти)	2	2	
2.5	Особисте ставлення до громадянської освіти	6		6 (навчальна сесія)
3	<i>Розвиток демократичної атмосфери у школі</i>	16	6	10
3.1	Відмова від насильства: свобода і толерантність як найважливіші компоненти шкільної атмосфери		1	1
3.2	Можливості освіти для формування ненасильства серед дітей		1	1

⁴⁴А.С. Анникеев. Учебный курс повышения квалификации педагогов в сфере гражданского образования / Подготовка педагогов для гражданского образования: цели и приоритеты. Повышение квалификации педагогов в сфере гражданско-правового образования: сб. материалов. – Калуга, 2001. – 316 с. – С. 77-79.

3.3	Освіта для свободи у школі		1	1
3.4	Толерантність учителів і громади		1	2 (метод планування)
3.5	Суб'єктно-просторове середовище школи		1	1
3.6	Запровадження демократичної атмосфери через автономію шкіл і соціальних проєктів		1	4 (соціальний проєкт "Громадянство")
4	Неогуманізм як базова місія громадянської освіти	6	3	3
4.1	Глобалістичні стратегії сьогодення		2	
4.2	Основні характеристики світових глобальних проблем			1 (практична сесія)
4.3	Критична оцінка програм, спрямованих на подолання глобальної кризи			1 (практична сесія)
4.4	Неогуманізм як філософська основа нового світогляду і громадянської освіти		1	
4.5	Використання елементів неогуманістичного бачення у навчальному процесі			1 (практична сесія)
5	<i>Екологія</i>	6	2	4
5.1	Екологія освіти у щоденному шкільному житті		2	
5.2	Освітні технології для еколого-педагогічної підготовки вчителя			4
6	<i>Життя</i>	6	2	4
6.1	Трудове право: актуальні питання та проблеми		2	
6.2	Захист споживача			2 (практична сесія)
6.3	Застосування трудового законодавства			2 (практична сесія)

7	<i>Політичні науки</i>	6	2	4
7.1	Громадянська освіта		2	
7.2	Компетентна полеміка			2
7.3	Політика дебатів			2
8	<i>Економіка</i>	6	2	4
8.1	Введення в підприємництво		2	
8.2	Старт у бізнесі			4 (практична сесія)
9	<i>Підсумковий тест</i>	2		
	Всього годин	76	26	48

ДОДАТОК VI

Португалія – модуль підготовки учителя до ОДГ⁴⁵

Контекст

У португальських школах ОДГ упроваджується перехресно, як у межах основних шкільних предметів, так і як складова непов'язаних з дисциплінарною сферою навчальних програм, скажімо, у сфері проектної роботи, опануванні навичками і громадянською освітою. Кожна школа розробляє свою власну навчальну програму з ОДГ відповідно до національних директив.

Навчання з ОДГ, яке входить до професійної освіти вчителя, забезпечується різними навчальними структурами, а також здійснюється на добровільних засадах. Університети й коледжі, як державні, так і приватні, мають багато автономії в навчальних питаннях. На початковому етапі підготовка вчителя ОДГ відбувається переважно у межах навчального плану і загалом не розглядається як специфічна дисципліна.

Навчальний модуль

Навчальний модуль з ОДГ розвивається як частина наукового ступеня з персонального та соціального навчання Департаментом освіти на факультеті наук в Лісабонському університеті.

Мета модуля полягає в допомозі слухачам перевести теоретичні основи на їхню практику, розвиваючи навчальну діяльність і стратегії, які можливо використати в різних навчальних сферах. Це доступно в діапазоні діяльності слухачів від початкової до вищої освіти.

Модуль був започаткований Радою Європи у межах проекту ОДГ як джерело аналізу теоретичних, педагогічних матеріалів і практичного досвіду. Він охоплює такі теми:

1. ОДГ – раціональність, можливість, об'єктивність.
2. ОДГ – базові поняття і ключові навички.
3. ОДГ – різноманітність підходів:
 - § ОДГ і громадянська освіта;
 - § ОДГ і освіта з прав людини;
 - § ОДГ і багатокультурна освіта;
 - § ОДГ і освіта за мир;

⁴⁵Для конкретнішої інформації пропонується контакт: професор Марія **Helena Salema**, Університет Лісабона, електронна пошта: mhsalema@fc.ul.pt

§ ОДГ і освіта з міжнародних проблем.

4. ОДГ – практика в португальському контексті.

5. ОДГ – стратегії поширення.

Модуль розроблено на основі теорії Аудігера (2000) про компетентнісний підхід⁴⁶ для ОДГ. Його упорядковано з урахуванням досвіду викладання вчителів і змісту роботи школи, він визначає і порівнює ряд основних компетенцій, необхідних для успішної практики в ОДГ.

Враховуючи результати роботи К.Дюрр, В.Спайс-Вркаш, Ф.Мартінс⁴⁷ (2000), Дж.Пуреца (2001)⁴⁸ та ін., це також дозволяє ідентифікувати й аналізувати низку різних підходів до ОДГ, порівнюючи їх спільні й відмінні ознаки.

Методика навчання за модулем подібна до ОДГ, оскільки безпосередньо спирається на діалогові методи, в яких учасникам доведеться критично оцінювати інформацію, яку вони отримують, і обговорити всі ідеї з колегами. Модуль оцінюється за допомогою набору усних і письмових завдань. Учасники навчальної групи подають усне повідомлення, підготовлене на основі дотичної до ОДГ реальної ситуації, яку вони помічають, до якої особисто причетні, і беруть активну участь у вирішенні суспільних проблем. До таких прикладів належать:

- вирішення ситуаційних проблем, скажімо тих, що стосуються насильства в школі, молоді, ризику від наркотиків, насильства і прогулів, проблематичних приміських районів, інтеграції школярів із спеціальними освітніми потребами;
- управління ситуаціями, що характерні для шкіл з великою кількістю представників різних культур;
- участь молодих людей у вирішенні суспільних проблемних ситуацій через неформальну освіту, наприклад, у межах програми запобігання злочинності та інтеграції молоді в умовах уразливого середовища;
- заохочення активного громадянства до реальної діяльності.

Вперше модуль було запропоновано в департаменті освіти для факультету природничих наук Університету Лісабону у 2003-2004 роках Марією-Хеленою Салема, національним координатором проекту Ради Європи з ОДГ, професором Міністерства освіти. Модуль підготовлено у співпраці з членами групи, які підтримують Португальський проект з ОДГ.

⁴⁶F. Audigier, *Basics concepts and core competences for education for democratic citizenship*, Strasbourg, Council of Europe, 2000, DGIV/EDU/CIT (2000) 23 (Ф.Аудігер. Основні поняття компетентності для освіти демократичного громадянства).

⁴⁷K. Durr, V. Spajic-Vrkas, I. Ferreira Martins, *Strategies for learning democratic citizenship*, Strasbourg, Council of Europe, 2000, DECS/EDU/CIT (2000) 16 (К. Дюрр, В.Спайс-Вркаш, Ф.Мартінс. Стратегії вивчення демократичного громадянства).

⁴⁸J.M. Pureza, et al. (2001) *Education for Democratic Citizenship: Final Report of the Portuguese Group*. Lisbon, (Portugal). (Дж. Пуреца та ін. Освіта для демократичного громадянства: Підсумковий звіт португальської групи).

Оцінювання

Модуль виявився надзвичайно вчасною допомогою вчителям для розвитку навичок взаємодії в міждисциплінарному контексті, що розширило діапазон знань про соціальні проблеми, такі, наприклад, як включення, потреба в неперервному навчанні з ОДГ. Це дозволило порушити низку важливих проблем, з якими стикаються багато вчителів у питанні розвитку ОДГ в межах спеціальних дисциплін, зокрема з небажанням бути залученими до громадської роботи у своїх школах.

ДОДАТОК VII

Данія – магістр педагогіки з громадянської освіти⁴⁹

Проблеми, які виникають під впливом нових тенденцій, є тими причинами, через які ми нині в Данії говоримо про громадянство більше, ніж робили це упродовж десятиліть. Недостатньо лише говорити про важливість демократичної освітньої системи. Нині необхідно глибоко усвідомлювати і розуміти визначення сучасного поняття “громадянство”. Діючи таким чином, Данія дотримується спільної тенденції, яка притаманна Європейським країнам.

Контекст

У Данії ОДГ не є шкільним предметом. ОДГ здебільшого розглядається як реальна участь школярів у житті класу, розвиток шкільної демократії чи освіта вчителя з ОДГ у частині допомоги йому у розвитку демократичного навчального стилю й навичок для включення учнів до активного життя школи.

Для підтримки вчителів, які зустрічаються з новими викликами, такими як індивідуалізм, різноманітність, глобалізація, європеїзація, Данський університет освіти спільно з університетом Сідданська у вересні 2005 року запропонував курс з громадянської освіти для підготовки магістра.

Особливість курсу характеризується поглядами соціолога Зигмунта Баумана про ідею громадянського виховання як засобу для підтримки однорідної і стабільної політичної спільноти у світі, що постійно змінюється.

Це надихнуло програму Ради Європи з ОДГ, насамперед у частині необхідності розвивати історико-філософський підхід до ОДГ не лише для вчителів, а й для всіх тих, хто пов'язаний з навчальним процесом, у тому числі для широкої громадськості, яка нерідко має поверхові уявлення про ОДГ.

Курс магістра

Курс магістра має на меті допомогти кандидатам поєднати теорію громадянства з їхнім професійним досвідом через розвиток політичного та морально-педагогічного знання.

Він розрахований на коло людей, у тому числі:

- вчителів та інших осіб офіційних навчальних закладів, таких як школи, коледжі та політехнічні інститути, а також осіб, відповідальних за підвищення рівня обізнаності з питань громадянства у сфері неформальної освіти – таких як працівники добродійності;
- консультантів у сфері громадської служби та інших політичних установ, таких як профспілки.

⁴⁹Для конкретнішої інформації пропонується контакт: керівник Відділу філософії освіти, **Ove Korsgaard**, електронна пошта: ove@dpu.dk

Зміст курсу організовано за принципом класичного дидактичного трикутника: знання, цінності й навички. Він складається з чотирьох основних компонентів:

1. Громадянство з теоретичної точки зору – історичних, політичних, філософських, педагогічних аспектів, включно з ідеєю Канта про спільне життя в суспільстві, про політику та педагогіку, зв'язок між розвитком суспільства і розвитком індивідуума.
2. Громадянство з етичної та універсальної точки зору, в тому числі значення конфліктів і дилем, етики й екзистенціалізму, етики й демократичного розвитку.
3. Громадянство, у тому числі обговорення характеристик громадянської компетентності, педагогічних і дидактичних проблем, методів викладання і навчання; розширення можливостей громадян взаємодіяти з іншими людьми; засобів використання права голосу та його впливу на своє майбутнє; демократичного громадянства і множини ідентичності.
4. Дисертації студента - опису/ аналізу й розробки питань громадянства, що пов'язані з їх власними робочими ситуаціями.

ДОДАТОК VIII

Ірландія – служба підтримки вчителів⁵⁰

Контекст

Вперше ОДГ було введено до навчального плану середньої школи (учням від 12 до 17/18 років) Республіки Ірландія в 1966 році у формі суспільствознавства, досить традиційної інтелектуальної дисципліни.

У період змін політичного клімату в 1990-х роках програма суспільствознавства піддана радикальному перегляду на користь професійної участі предмета під назвою громадянської, суспільно-політичної освіти (CSPE). Пілотний проект було створено у 1993 році й упродовж трирічного періоду нова навчальна програма з ОДГ була розроблена для молодших класів, для учнів 12-15 років, підготовлені навчальні матеріали та проведене пілотування практикуючими вчителями. Програма CSPE була офіційно введена в 1997 році у всі школи Республіки Ірландія.

Служба підтримки CSPE

Для підтримки впровадження цього нового предмета в школах департаментом освіти і науки Міністерства освіти створено службу CSPE з підтримки роботи керівників школи і вчителів.

Семеро вчителів - розробників нової навчальної програми були відряджені зі своїх шкіл до департаменту освіти і науки та призначені на службу технічної підтримки CSPE. Одного з учителів призначено національним координатором з повною відповідальністю за реалізацію програми. Інші шість учителів виступили як штатні співробітники на регіональному рівні з відповідальністю за підготовку вчителів з CSPE в окремих географічних районах.

Послуги служби підтримки полягали у вивченні та аналізі регіональних заходів шкільного та центрального рівня, включаючи:

- зміст курсу;
- активні методи навчання;
- підходи до організації та управління проекту CSPE.

Інші регіональні служби у відповідних заходах зосередилися питаннях координації CSPE у школі, викладанні спірних / чутливих питань і оцінювання результатів навчання CSPE.

⁵⁰Для конкретнішої інформації пропонується консультивання: **Conor Harrison**, національний координатор CSPE **Sundrive, Crumlin**, Дублін 12; електронна пошта: www.slss.ie/cspe

Кожен захід служби структуровано навколо трьох ключових позицій:

- рівень усвідомлення вчителями основної інформації про зміст курсу **CSPE**;
- рівень навичок, які опановані під час вивчення відповідних методів викладання і навчання із **CSPE**, у тому числі активного навчання, участі школярів в аналізі суперечливих і гострих проблем;
- формування ставлення через надання вчителям можливості для обміну інформацією щодо особистої практики та практики інших.

Служба підтримки також залучалася до участі в популяризації програми спільно з офіційними представництвами і неурядовими організаціями, зацікавленими в ОДГ. До них належать:

- палати Ірландського парламенту, які допомагали офіційному керівництву концентрувати інтерес учнів до програми **CSPE**;
- служба судів, яка допомагала у підготовці навчальних матеріалів у частині викладання понять закону;
- департамент освіти і науки у виготовленні буклетів та навчальних ресурсів з питань гендерної рівності, а також в організації виставок, присвячених участі жінок у політиці;
- Міжнародна Ірландська секція амністії, Ірландська рада біженців щодо консультивання, обробки й редагування навчальних матеріалів з таких питань, як права і відповідальність, людська гідність, розвиток і взаємозалежність;
- університети для підтримки розвитку методики курсу **CSPE** в педагогічних навчальних закладах.

Робота служби підтримки продовжується й нині, хоча з іншою формою укомплектування кадрами. На сьогодні працюють три штатних співробітники, яким допомагають команди співробітників регіонального розвитку у складі двадцяти п'яти осіб. Ці фахівці упродовж відповідної кількості днів (зазвичай, не більше десяти) щороку залучаються від своїх шкіл для сприяння заходам регіональної служби підтримки.

Оцінювання

Служба підтримки, в основному, спиралася на уроки з досвіду роботи. Зокрема, стало зрозуміло, що вчителі краще за все реагують на професійне навчання, налагоджують дружні стосунки, а саме навчання стає значно потужнішим за умови, коли існує загальношкільний підхід до **CSPE** з істотною підтримкою керівників школи.

Крім того, стало зрозуміло, що поточні потреби з підтримки вчителів і остання дата навчальних матеріалів з **CSPE**, як і окремі форми забезпечення **CSPE**, мають бути розроблені для школярів старшого віку від **15 до 17/18** років, щоб реалізувати те, чого навчилися.

ДОДАТОК ІХ

Приклади ефективного досвіду у сфері ОДГ

Хорватія

Діяльність/опис результату

Розроблення й експериментальне впровадження тем з прав людини і демократичного громадянства до навчальних програм університету науково-дослідним і навчальним центром з прав людини і демократичного громадянства, факультет філософії університету Загреба, Хорватія

Назва проекту

Навчальна програма університету з прав людини і демократичного громадянства

Установа

Науково-дослідний і навчальний центр з прав людини і демократичного громадянства, факультет філософії університету Загреба

Адреса: вул. Івана Лучича, 3, м. Загреб, Хорватія 10000

Тел./факс: +385 1 600 2437

E-mail: hre-edu@ffzg.hr

www.ffzg.hr/hre-edu

Координатор проекту: доктор наук, професор Ведрана Спажич-Вркаш.

Команда проекту: 15 професорів і дослідників з 8 факультетів Університету Загреба та Університету Ріски, 3 науково-дослідних інститути, представники громадського сектору.

Опис проекту

Науково-дослідний і навчальний центр з прав людини і демократичного громадянства розробив комплексну навчальну програму у сфері дотримання прав людини і демократичного громадянства в рамках вищезгаданого проекту. Ця програма, призначена для студентів різних педагогічних факультетів Хорватії, була впроваджена як елемент хорватської національної програми з громадянської освіти.

Одночасно програма забезпечує реалізацію цілей міжнародної програми ООН з громадянської освіти (2005-2007); завдань освіти, окреслених Радою Європи в межах проголошеного 2005 року Роком дотримання громадянських прав та обов'язків через освіту; ініціатив реформування системи освіти в Південно-Східній Європі як пріоритетних цілей Європейського Союзу щодо освіти, задекларованих Лісабонською та Болонською угодами.

Програма розрахована на довгострокову перспективу. Її активне та критичне вивчення спрямоване забезпечити можливості для реалізації прав (людини) і відповідальності громадян. Використання багатогимірних перспектив, різних навчальних, викладацьких і тренувальних ресурсів, включно з громадським представництвом і новими інформаційно-комунікаційними технологіями, сприяє ефективній реалізації положень.

Крім програми, проект також пропонує керівні принципи (директиви) прав людини, розкриті у навчальній програмі підготовчих факультетів, і розширені навчальні матеріали для студентів та викладачів університетів. Експериментальне впровадження програми розпочато на факультеті філософії в Загребі у листопаді **2005** року.

Довгострокова мета цього проекту полягає в ініціюванні міжнародних міждисциплінарних напрямів досліджень з питань прав людини і демократії для аспірантів. Розвиток навчальної програми є основним результатом проведених центром досліджень у межах проекту “Навчання з прав людини в університеті” за підтримки Міністерства науки, освіти і спорту Хорватії, показником їхнього знання та ставлення до цієї сфери.

Цілі

- запровадження (на рівні додипломного навчання) міждисциплінарної навчальної програми з прав людини та демократичного громадянства для факультетів підготовки вчителя на основі підходів пожиттєвої освіти, дистанційного навчання та участі як складової Національної програми правозахисту;
- реалізація навчальної програми як пілотного курсу на базі факультету філософії університету Загреб.

Цільові групи

Студенти університету (головна цільова група), вчителі середньої школи, організатори, інші фахівці у сфері освіти.

Зміст навчальної програми

Навчальна програма складається з **16** модулів, які містять концептуальні питання, аналіз, керівні принципи і практичні питання щодо моніторингу, питання науково-дослідної роботи, захисту громадянських прав. Серед модулів такі:

1. Введення до прав людини.
2. Система прав людини.
3. Права людини в Хорватії.
4. Громадянські та політичні права.
5. Економічні та соціальні права.
6. Культурні відмінності та колективні права.
7. Жінки: статеві / гендерні права людини.
8. Права дітей та молоді.
9. Люди третього та четвертого світу і права людини.
10. Права людини і медицина.
11. Свобода слова і ЗМІ для захисту прав людини.
12. Наукові та технологічні виклики щодо прав людини.
13. Право на освіту і в освіті.
14. Вивчення питання прав людини і демократичного громадянства.
15. Управління конфліктами та міжкультурна компетентність.
16. Моніторинг дотримання прав людини, науково-дослідна робота і захист громадянських прав.

Експериментальне впровадження розпочато на базі факультету філософії в листопаді **2005** року. Після того, як проведено внутрішнє оцінювання, отримані результати були спрямовані на зміни і покращення програми, яка надіслана на погодження Міністерства науки, освіти і спорту для реалізації у **2006/2007** навчальному році у період однорічного післядипломного курсу навчання магістрів гуманітарних наук.

Залучені спонсори і партнери

Міністерство закордонних справ Австрії; Європейський навчальний та науково-дослідницький центр з прав людини та демократії, Граз; Міжнародна університетська служба – Австрія; Міністерство науки, освіти і спорту Хорватії.

Цільові групи

Студенти університету (головна цільова група), політики, вчителі середньої школи та інші спеціалісти у сфері освіти (педагогічні кадри).

Причини вивчення питання діяльності / проекту через приклади ефективної практики

Цей проект/діяльність сприяє стійкому розвитку дотримання прав людини і демократичного громадянства в Хорватії. Це найважливіший компонент національної програми громадянської освіти.

До того ж унікальна властивість цієї міждисциплінарної навчальної програми полягає в її розвивальному потенціалі стати винятковою для регіональних напрямів досліджень у цій сфері.

Вона базується на обґрунтованих знаннях та досвіді хорватських педагогів і дослідників, які були задіяні в різних проектах, починаючи з **90-х** рр.

Румунія

Діяльність/опис події

Проект “Залучення учнів до шкільного життя – право вибору”

Листопад **2005** – липень **2006**

Проект “Залучення учнів до шкільного життя – право вибору” націлений на підтримку та трансформацію шкіл у напрямі освоєння демократичного середовища шляхом розвитку навичок та ставлення до представників освіти. Якщо більш конкретно, то проект передбачає створення на шкільному рівні механізмів та структур для забезпечення реальних можливостей здійснення демократичного вибору.

Проект був підготовлений у **2005** році як доповідь на засіданні Ради Європи, присвяченому Року громадянської освіти. Проект фінансово підтриманий Посольством Нідерландів у Бухаресті.

Проект “Залучення учнів до шкільного життя – право вибору” розрахований на активну діяльність школярів у житті школи та за її межами. Він дозволяє реалізувати інноваційний підхід у роботі учнівського самоврядування: через різні форми участі, підготовку та залучення різних зацікавлених сторін. Участь школярів розглядається не лише як участь в учнівських радах, парламенті чи інших структурах, а й ширше – у сенсі участі в самому процесі навчання, скажімо, визначенні параметрів для факультативних предметів або тем для навчальних програм, запровадженні інтерактивних методів і справедливого оцінювання, плануванні і реалізації проектів, організації інформаційної кампанії, участі в діяльності волонтерських об’єднань тощо.

За кожною пілотною школою була закріплена місцева команда з упровадження проекту включно з представниками місцевих органів влади та громадськості (батьків). Виявилось, що представники пілотних шкіл не були активними з іншими учасниками у спільних заходах. Як наслідок, необхідно було залучити людей до спільної форми діяльності. Тому найголовнішим досягненням стала участь громади у спільній роботі в ім’я власних інтересів.

З метою глибокого усвідомлення ролі учнів у житті школи, цінностей та принципів демократичного громадянства команда кожної школи відвідала підготовчий семінар. Ця подія сприяла формуванню нового ставлення, знання й навичок стосовно цього питання: з’явився інтерес до зв’язків між школою та громадою, до місцевих проектів; сприйняття, відкритість до всього різноманітного. Цілі місцевого семінару орієнтовані на:

- розвиток потенціалу школи з підготовки та реалізації проектів, націлених на сприяння участі громади у шкільному та суспільному житті;
- стимулювання громади і вчителів до активної та відповідальної участі у суспільному житті й розбудові демократичного шкільного середовища;
- розвиток оцінювальних навичок і діяльнісного ставлення до освітніх практик;
- розвиток презентаційних навичок у роботі з громадськістю та здатності організовувати інформаційні кампанії;
- залучення громадськості та вчителів до співпраці з членами суспільства – місцевими органами управління, батьками, ЗМІ, НДО.

Кожна пілотна школа підготувала два сценарії впровадження проекту: в першому сценарії передбачалося, що участь школярів буде відбуватися в межах шкільного середовища, у другому – за межами школи (суспільно-орієнтований проект). Опис запропонованих проектів та їх реалізація школами ґрунтуються на місцевих потребах та інтересах, що наведені нижче у таблиці.

Школа	Проекти розвитку шкільного середовища	Суспільно-орієнтовані проекти
Izvoare	Шкільний журнал (газета шкільної ради)	Інформаційна кампанія з навчання здорового способу життя - “учнівський фургон” для організації кампанії з навчання здорового способу життя; - поширення в містечку листівок, плакатів тощо
Galicea Mare	“Екологічна” школа – поліпшення шкільного середовища, насадження квітів та дерев, встановлення лавок, упорядкування “шкільного парку”	Ми малі, але дбайливі - проект розвитку громадянського та солідарного ставлення учнів щодо підтримки знедолених дітей
Calafat	Шкільний журнал	Створення громадського парку – залучення шкільних та місцевих органів управління для облаштування парку недалеко від школи, насадження квітів, дерев, упорядкування земельної ділянки, встановлення лавок тощо
Desa	Шкільний журнал	Школа-парк Створення громадського парку - залучення шкільних та місцевих органів управління для облаштування парку поряд із школою, насадження квітів, дерев, встановлення лавок тощо

Залучення школярів до літньої школи

Завершення проекту відбувалося в літній школі, організованій у Сінаї, Румунія. Учасники всіх пілотних шкіл проекту мали можливість поділитися досвідом, навчитися один у одного, і що найбільш важливо – усвідомити свої можливості змінити життя їхньої громади.

Враховуючи досвід проекту, Центр інновацій та розвитку освіти спільно з Інститутом педагогічних наук розробили методологічні директиви для залучення школярів. Вони містять базові принципи із **SP**, включаючи форми, структури, зміст і приклади з практики, а також тематичні дослідження, зібрані в пілотних школах (приклади ефективної практики). Ці матеріали поширюються у школах, серед шкільних інспекторів, інститутів підготовки вчителів, НДО тощо. Приклади ефективної практики використовуються в межах проекту, стаючи взірцем для інших освітніх громад.

Головні висновки

Вчителі, директори, учні, представники місцевих органів самоврядування на різних рівнях досягли значного прогресу. Процес формування потенціалу розпочався у межах роботи пілотних шкіл і досягнув поставлених цілей. Школи довели свою спроможність створювати і реалізовувати освітні проекти.

Стосовно ставлення тих, хто брав участь у проекті, можна сказати, що вони стали відкритішими й готовими до участі в розбудові “демократичної школи”, до нових викликів, до співпраці зі своїми товаришами.

Найбільшим досягненням проекту стало створення механізмів мотивації шкільних ініціатив. Активне залучення до участі у проекті, бажання навчитися тому, як покращити свою роботу, - було дуже важливим для проекту в цілому. Проект поживав соціальні взаємодії в громаді, так само як і взаємовідносини всередині школи, між учнями і вчителями, та серед учителів.

Позитивне сприйняття проекту покращило ставлення місцевих громад до шкіл.

Партнери

Центр інновацій та розвитку освіти, Інститут педагогіки, Інспекція шкіл з округу Долі, Посольство інформаційного офісу Європи в Бухаресті (з фінансовою підтримкою Посольства Нідерландів у Бухаресті, програма “Матра-Кар”).

Цільові групи

Педагогічні кадри – батьки – молоді люди.

Російська Федерація

Діяльність/ опис події

Спільний проект Комісії Європейського Союзу і Ради Європи в Калінінградській області Російської Федерації присвячений освіті для демократичного громадянства і прав людини.

Мета проекту: посилити роль ОДГ в школах.

З квітня **2004** року по лютий **2006** року було проведено **11** семінарів для керівних кадрів освіти, вчителів, учнів і батьків. **20** шкіл з **10** районів Калінінградської області взяли участь у проекті. Майже **200** осіб залучено до семінарів упродовж двох років.

Було створено дві робочі групи. Кожна група налічувала близько **100** учасників, які взяли участь у **5** семінарах (**1** семінар із загальних питань і **4** семінари-тренінги). Семінари були організовані таким чином, щоб учасники могли постійно набувати нових компетенцій.

Між семінарами школи-учасники виконували отримані завдання: реалізовували набуті навички у своїй щоденній практиці. Це сприяло становленню механізмів демократичного самоконтролю і відповідно внесенню поправок до своїх статутів.

Як результат, наприкінці підготовчого циклу учасники семінарів (як індивідуальні представники, так і представники шкіл) набули нових компетентностей і створили демократичну школу управління з метою змінити свій навчальний заклад.

Партнери

Регіональні і місцеві органи управління освітою Калінінградської області; представники шкільної адміністрації та вчителі, учні, батьки; комісія Європейського Союзу та Європейська Рада.

Цільові групи

Представники органів державної влади та педагогічні працівники, місцева шкільна громада.

Словенія

Діяльність / опис події

Загальношкільний підхід до громадянської освіти

Головна мета проекту полягала в розкритті та реалізації загальношкільного підходу до громадянської освіти як додаткового елемента шкільного навчального плану початкової школи та поєднанні його з іншими традиційними предметами суспільствознавчого спрямування (історія, географія, рідна мова). Основні цілі й завдання цієї моделі об'єднані у такі блоки:

- покращення процесу вдосконалення школи;
- стимулювання співпраці в межах школи та між школами;
- підвищення шкільного потенціалу до змін;
- планування, впровадження та оцінювання зміни за відповідним напрямом.

Водночас важливим завданням проекту стало удосконалення програми професійного розвитку вчителів та інших членів шкільної громади через організацію мережі шкіл для підготовки вчителів. Проект упроваджується в початкових школах Словенії з **2004** року.

Назва проекту

Загальношкільний підхід до громадянської освіти

Установа

Національна школа лідерів освіти, Словенія

Адреса: **Brdo pri Kranju, 4000 Kranj, Slovenia**

Тел./Факс: ++386 4 236 22 60

E-mail: info@solazaravnatelje.si

Website: www.solazaravnatelje.si

Координатор проекту: доктор **Justina Erculj** та пан **Mitja Sardoc (MSc)**

Партнери / установи

Національна школа лідерів освіти

Міністерство освіти і спорту Словенії

Британська Рада Словенії

Інститут педагогіки

Тринадцять початкових шкіл Словенії

Команда проекту

Два експерти з громадянської освіти, один експерт з методології загальношкільного підходу і вчитель-тренер.

Цільові групи

Вчені – представники державних органів влади – вчителі та інші представники педагогічної громадськості у сфері початкової освіти – батьки – учні.

Зміст проекту

Проект “Загальношкільний підхід до громадянської освіти” презентує інноваційну модель розвитку професійного потенціалу вчителів, в якому пропонується проаналізувати діючу програму розвитку школи і спільно працювати над визначенням стратегії заохочення стосовно підвищення авторитету ОДГ як загальношкільної політики. Такий підхід має стати потужним засобом удосконалення роботи шкіл у різних сферах (Роджерс, 2000). Ми використовуємо його, щоб змінити існуючі переконання й практику. Освіта з демократичного громадянства як окрема дисципліна поклала цей підхід в основу вивчення таких предметів, як рідна мова, історія та громадянська освіта. Роджерс виділяє окремі переваги загальношкільного підходу, зокрема:

- підвищення ефективності стратегії відбувається за умов, коли вчителі обмінюються практичним досвідом;
- педагогічні працівники діють послідовніше, якщо загальношкільна політика стає результатом справжнього широкого співробітництва;
- розширюється участь педагогічних працівників та їх відповідальність за впровадження політики;
- база набутого знання забезпечує потужну підтримку нових ініціатив (у цьому випадку, знання з ОДГ);
- батьки починають глибше розуміти і підтримувати цінності, покладені в основу політики школи – і цей підхід стає невід’ємним елементом реалізації загальношкільного підходу до демократичного громадянства.

Загальношкільний підхід може бути вдалим лише за умови співпраці між учителями. Співробітництво сприяє розвитку взаємозалежності, колективному зобов’язанню і спільній відповідальності. Мережа цих навчальних закладів – це модель розвитку школи на основі ідеї шкільного вдосконалення через співпрацю вчителів або загальношкільного підходу до планування і впровадження змін. Це може бути реалізовано за допомогою каскадної моделі, яка підтримується та координується так званою групою вдосконалення школи. Розвиток мережі навчальних закладів здійснюється у два етапи, що відповідає двом навчальним рокам:

- перший рік навчання групи присвячений опануванню принципів розвитку школи, командної роботи, планування та вирішення проблем. Використовуючи свої знання та навички, вони організують семінари для своїх колег, під час яких вчителі спільно визначають сферу, що має бути вдосконалена упродовж поточного академічного року; планують та оцінюють зміни у визначеній сфері і впроваджують ці зміни. Фактично, вони навчаються управляти змінами та проходять практику з реалізації змін у межах шкільної політики;
- другий рік значною мірою зосереджений на змістовому наповненні змін. На основі необхідних змін, визначених школою упродовж першого року та з урахуванням національних пріоритетів, Національна школа лідерів освіти визначає теми для двох мереж. Загалом організація процесу відповідає моделі першого року, але з окремими відмінностями, а саме:

- тематика визначається Національною школою лідерів освіти заздалегідь;
- підготовка команд здійснюється за конкретними темами (організацію процесу вони вже знають);
- команда отримує спеціальні знання з обраного напрямку змін.

Так само, як Мережа 1, Мережа 2 заснована на співпраці вчителів, що дозволяє реалізувати наскрізний підхід до спеціальної теми.

Це контрастує з моделлю професійного розвитку, відповідно до якої окремі вчителі збираються зі шкіл для участі у семінарах, і зосереджуються на загальних питаннях (не обов'язково пов'язаних із практичними проблемами їх власних шкіл). Важливо, що цей проект робить однаковий внесок одразу до трьох пріоритетних сфер 3-ї фази проекту *Ради Європи з ОДГ*, яка триває з 2006 по 2009 роки, зокрема:

- сприяє розвитку та впровадженню освітньої політики з демократичного громадянства та соціального включення;
- формує нові ролі й компетенції вчителів та інших педагогічних працівників для ОДГ/ОПА;
- активізує демократичне врядування в навчальних закладах та освітніх установах.

Довгострокові завдання проекту “Загальношкільний підхід до громадянської освіти” полягають у розвитку та тестуванні наскрізного підходу у професійній діяльності педагогічних працівників, які викладають ОДГ у початковій школі, – зокрема, членами адміністрації та методистами:

- обґрунтувати загальне уявлення про ОДГ та визначити основні принципи життєздатної та ефективної моделі підготовки вчителів з ОДГ;
- зацікавити керівників, методистів та вчителів стосовно запровадження інтеграції ОДГ на всіх рівнях початкової шкільної освіти;
- розробити комплексну систему модулів для викладання ОДГ як окремого предмета та викладання ОДГ через інші дисципліни (наскрізний підхід);
- посилити розвиток демократичного врядування в навчальних закладах та освітніх установах;
- опрацювати навчальні плани з урахуванням ОДГ.

Причини, через які цей проект слід вважати гарним практичним прикладом

Результати проекту засвідчили, що цей підхід значною мірою сприяв включенню освіти в систему цінностей демократичного громадянства через навчальний план початкової школи і сприяв ознайомленню з найкращими практиками в цій галузі. Водночас проект дозволив шкільним учителям, які брали в ньому участь, обмінятися думками та практичним досвідом із запровадження ОДГ.

Автори :

Рольф Голлоб

Едвард Хаддлестон

Петер Крапф

Марія-Хелена Салема

Ведрана Спажич-Вркаш

ОСВІТА ДЛЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ГРОМАДЯНСТВА

**Посібник для підготовки учителів
з питань
освіти для демократичного громадянства
та освіти з прав людини
(вдосконалена версія – вересень 2007)**

Київ, НАДУ

Відповідальні за випуск : *Н. Г. Протасова, В. В. Полторак*

Редактор *В. А. Дон*

Коректор *С. Г. Крушельницька*

Технічний редактор *О. Г. Сальнікова*

Підп. до друку **23.12.2009.**

Формат **60×84/8.** Ум.-друк. арк. **10,69.** Обл.-вид. арк. **8,59.**

Тираж **1000** пр.

Видавець : Національна академія державного управління
при Президентові України

03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20, тел. 456-67-93.

Свідоцтво серії ДК № **1561** від **06.11.2003** р.

Виготівник : ТОВ “Центр народної творчості “Гопак”

01034, Київ, вул. Рейтарська, 21/13

